

บทที่ ๔

หลักจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงกันตรึม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเรื่องจริยธรรมซึ่งมีประเด็นที่ศึกษาประกอบด้วย ความหมายของจริยธรรม ประเภทของจริยธรรม เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมและหลักจริยธรรมที่ปรากฏในเพลงกันตรึม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ ความหมายของจริยธรรม

ความหมายของจริยธรรมนั้น ได้มีการนิยามความหมายที่แตกต่างกันและสอดคล้องกันดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำจำกัดความจริยธรรมไว้ว่า จริย+ธรรม คำว่าจริยมาจากภาษาบาลี รากศัพท์เดิมคือ จรุ หรือ จร แปลว่าเที่ยวไปหรือเดินทาง จริย จึงแปลว่าการเที่ยวไป การดำเนินไปหรือการเดินทาง ในภาษาไทยนั้นเอาคำว่าประพฤติ ไปทำเป็นคำแปลของคำว่า “จริยะ” “จริยา” “จรรยา” และ “จริยธรรม” และเอาคำว่าจริยธรรมมาเป็นศัพท์บัญญัติสำหรับแปลคำว่า “Ethics” จริยะ จริยา และจริยธรรมก็เลยมีความหมายแคบลงเท่ากับคำว่า ศีลธรรมหรือบางที่ใช้เป็นคำแทนของคำว่าศีลธรรมไป เพราะคำว่า “ethics” ก็ดี ความประพฤติอย่างที่ใช้ในภาษาไทยก็ดี เป็นเรื่องในระดับที่เรียกว่า “ศีล” ทั้งสิ้น แต่คำว่า จริยะ จริยา ตลอดจนจริยธรรม มีความหมายกว้างขวางกว่านั้น คือหมายถึงการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ การยังชีวิตให้เป็นไป การครองชีวิตการใช้ชีวิต การเคลื่อนไหวของชีวิตทุกด้านทุกแง่ทุกระดับ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ ทั้งด้านส่วนตัว ด้านสังคม ด้านอารมณ์ ด้านจิต ด้านปัญญา^๑

พระเมธี ธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายจริยธรรมไว้ว่า คำว่าจริยธรรมแยกออกเป็น จริย + ธรรม คำว่าจริยะ หมายถึง ความประพฤติหรือกิริยาที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า ธรรมมีความหมายหลายอย่าง เช่น คุณความดี หลักคำสอนของศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้งสอง

^๑พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จริยธรรมสา สำหรับคนรุ่นใหม่ , (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐-๑๑.

มารวมกันเป็น “จริยธรรม” จึงได้ความหมายตามตัวอักษรว่า “หลักแห่งความประพฤติ” หรือ “แนวทางของการประพฤติ”^๒

ไสว มาลาทอง ได้ให้ความหมายของคำว่าจริยธรรมไว้ว่า คำว่าจริยธรรม มาจากคำ ๒ คำ คือ จริย+ธรรม ซึ่งแปลตามศัพท์คือ จริยะ แปลว่า ความประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติ ธรรม แปลว่า คุณความดี คำสั่งสอนในศาสนา หลักปฏิบัติในทางศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์ เมื่อนำเอาคำว่าจริยะมาต่อกับคำว่าธรรม เป็นจริยธรรม แปลเอาความหมายว่า กฎเกณฑ์แห่งความประพฤติหรือหลักความจริงที่เป็นแนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ^๓

สาโรช บัวศรี ได้ให้ความหมายของคำว่า จริยธรรม ไว้ว่า จริยธรรมได้แก่ความดีในระดับต่างๆ ที่สังคมหรือบุคคลจำเป็นต้องยึดมั่นถือมั่น^๔

อิมมานูเอล ค้านท์ (Immanuel Kant : B.C. 1724) ได้เสนอว่าการปฏิบัติตามหลักจริยธรรม เป็นสิ่งที่มีคุณค่า เพราะเป็นเจตนาที่ดี เกิดจากการตั้งใจจริง หรือมูลเหตุจูงใจที่ทำในสิ่งที่ถูกต้อง การกระทำสิ่งที่ถูกต้องเป็นสิ่งสากล โดยเริ่มที่เหตุจูงใจที่ดี เป็นเงื่อนไขให้เกิดการกระทำความดี และผลจากการกระทำนั้นก็จะกลายเป็นผลดี สิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดในทางจริยธรรมต้องมีลักษณะเป็นสากล เป็นลักษณะการกระทำตามหน้าที่ และการให้ความเคารพยำเกรง จึงมีเงื่อนไข มีความเด็ดขาดอยู่ในตัว^๕

จอห์น สจวต มิลล์ (John Stuart Mill : B.C. 1806) ได้สรุปทฤษฎีทางศีลธรรมไว้ว่า ทฤษฎีทางศีลธรรมนั้นจะต้องบอกได้ว่าเราควรทำอะไร หรือการกระทำอะไรที่ถูกต้องชอบธรรมทางศีลธรรมหรือหน้าที่ทางศีลธรรมของเราคืออะไร^๖

จอห์น รอลส์ (John Rawls : B.C. 1921) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรมว่า ศีลธรรมจริยธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เลือกเพื่อเป็นแนวทางในการร่วมมือกันของมนุษย์ และเพื่อช่วยให้ชีวิตในชุมชนหรือสังคมเป็นไปได้อย่างราบรื่น แน่นนอนในสังคมจริงนั้นจะมีพลังอำนาจและแรงกดดันอื่นๆ เข้ามากำหนดจริยธรรมหรือศีลธรรมของสังคมจริยธรรมสัมพันธ์กับความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือมีกฎธรรมชาตินั่นเองเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ เป็นการนำเอาความรู้เกี่ยวกับกระบวนการธรรมที่เป็นไป

^๒ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๘๑.

^๓ ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^๔ สาโรช บัวศรี, **จริยธรรมศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๒๑.

^๕ จำเริญรัตน์ เจือจันทร์, **จริยศาสตร์ : ทฤษฎีจริยธรรมสำหรับนักบริหารการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์ , ๒๕๔๘), หน้า ๙๖.

^๖ เนื่องน้อย บุญยเนตร, **จริยศาสตร์ตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๒.

อยู่เองตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ โดยจัดวางลงเป็นระบบวิธีประพฤติปฏิบัติ หรือแบบแผนการดำเนินชีวิตที่จะให้ได้ผลดีสอดคล้องกับความเป็นจริงที่เป็นไปตามธรรมชาติ^๗

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย คำว่าพุทธ เมื่อรวมกับคำว่า จริยธรรมคือระบบความประพฤติปฏิบัติ ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงของธรรมชาติเป็นพื้นฐาน ซึ่งเป็นไปเพื่อบรรลุประโยชน์ที่พึงมุ่งหมายของชีวิต และอำนวยให้เกิดสภาพชีวิตสภาพสังคมที่เกื้อกูลแก่การบรรลุจุดหมายเช่นนั้น พุทธให้สั้นอีกหน่อยว่าแนวทางการดำเนินชีวิตอิงสัจธรรมเพื่อบรรลุประโยชน์ที่พึงมุ่งหมายของชีวิตและสร้างสรรค์สภาพชีวิตที่เกื้อกูลแก่การบรรลุจุดหมายเช่นนั้น^๘

พุทธจริยธรรมจึงมีความหมายว่า เป็นระบบการดำเนินชีวิตที่อิงธรรมหรือระบบการประพฤติปฏิบัติ ตามหลักธรรมทั้งหมดของพระพุทธศาสนาเพื่อให้บรรลุจุดหมายคือ ความสุขในการดำเนินชีวิต สามารถประพฤติปฏิบัติตนให้สามารถอยู่ในสังคมได้ด้วยการครองชีวิตที่ประเสริฐ มีคุณธรรมในจิตใจรู้จักแยกแยะสิ่งที่ดีงาม ถูกหรือผิด ควรหรือไม่ควร ตลอดจนพัฒนาตนเองตามแนวทางของพระพุทธศาสนา จนบรรลุความสุขในระดับต่างๆ ตั้งแต่ความสุขขั้นพื้นฐานจนเข้าถึงการบรรลุความสุขขั้นสุดท้ายที่เรียกว่า ความสุขในนิพพาน

คำว่า “จริยธรรม” ในความหมายของพระพุทธศาสนา กับความหมายที่เราใช้ซึ่งมาจากบัญญัติของตะวันตกไม่เหมือนกัน จริยธรรมที่เราใช้กันอยู่ในปัจจุบันเป็นคำศัพท์ใหม่ที่เพิ่งบัญญัติขึ้นมาสัก ๓๐ กว่าปี^๙ โดยใช้บัญญัติให้ตรงกับคำว่า “ethics” ก่อนนั้นเราไม่มีคำนี้เราใช้ คำว่า “ศีลธรรม” และเวลานี้คำว่าศีลธรรมก็ค่อยๆ เลือนหายไป แต่พอเอาเข้าจริงจริยธรรมก็ไม่ได้มีความหมายพิเศษอะไร ก็คือเรื่องศีลธรรมนั่นเอง เป็นแต่เราได้มีผู้พยายามให้ความหมายว่าทำไมจึงเรียกจริยธรรม ไม่เรียกศีลธรรม เช่นบอกว่า ศีลธรรมเป็นหลักความประพฤติดีงามที่อิงคำสอนของศาสนา^{๑๐} ส่วนจริยธรรมเป็นหลักความประพฤติความดีงามที่เป็นของกลางๆ ไม่อิงศาสนาไหน นี่เป็นความหมายหนึ่ง แม้แต่ในตะวันตกเอง ถ้าเอาศัพท์มาเทียบกัน เวลาเราพูดถึงศีลธรรมก็จะตรงกับศัพท์ของฝรั่งว่า morality ส่วนethics และethic ส่วนไทยเราก็มีศีลธรรมกับจริยธรรม เสร็จแล้วฝรั่งเองก็ใช้ว่าจะแยกกันได้ชัด อย่างการศึกษาจริยธรรม ที่เรียกว่า“จริยศาสตร์” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ

^๗เนื่องน้อย บุญเนตร, **จริยศาสตร์ตะวันตก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๙๖.

^๘พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๙๑.

^{๑๐}พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต), **ถึงเวลามาพัฒนาเยาวชนกันใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: เอกสารประกอบการบรรยาย, ๒๕๓๙) (อติสำเนา).

ปรัชญา ใช้ ethics นักปรัชญาบางคนก็ใช้ moral philosophy ไปๆ มาๆ บางทีก็บอกว่า ethics คือ moral philosophy ก็ไม่ไปไหน เรื่องของการที่จะแยกอะไรต่างๆ ก็เลยกลายเป็นเรื่องของ นักคิด นักปราชญ์ นักวิชาการบางท่านที่ พยายามจะแยกหาใช้มีความหมายที่เด็ดขาดอะไรไม่ แล้วแต่ ตกลงกันว่าจะยึดถือแค่ไหนเพียงไร เมืองไทยเราได้หันมานิยมใช้คำว่าจริยธรรม ก็เพราะมีการมอง หรือเพิ่งเล็งว่า การสั่งสอนความประพฤติดีงามในสังคมไทย เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาโดยเฉพาะพุทธ ศาสนาต่อมาก็มีความคิดในเชิงต้องการให้เป็นการสอนจริยธรรมแบบกลางๆ ไม่ต้องอิงศาสนานี้ก็เป็น ที่มาของแนวโน้ม ที่หันมาใช้คำว่าจริยธรรมในสังคมไทย นอกจากพูดถึงคำว่าจริยธรรมแล้ว ก็จะมีการ พูดถึงจริยธรรมสากลคือจริยธรรมที่เป็นกลางๆ ไม่อิงศาสนาไหน และไม่จำเพาะเจาะจงสายความคิด อิทธิพลของสังคมใด เป็นหลักกลางๆ แสดงถึงความดีที่ทุกสังคมยอมรับแนวความคิดนี้ มาจาก อิทธิพลของการเข้าใจว่า จริยธรรม เป็นเรื่องที่มนุษย์ในสังคมนั้นๆ ได้ตกลงกันบัญญัติขึ้น ไม่ใช่เป็น ของมีจริงตามธรรมชาติ เลยกลายเป็นว่ามีจริยธรรมที่ไม่เป็นกลางๆ ไม่เป็นสากล เพราะว่าในเมื่อเป็น ของที่มนุษย์บัญญัติกันก็แล้วแต่ตกลง เช่น สังคมนี้อตกลงกันว่าสิ่งนี้ดี แต่อันเดียวกันนั้นอีกสังคม หนึ่งบอกว่าไม่ดี ส่วนที่สังคมโน้นว่าดีสังคมนี้อีกกลับบอกว่าไม่ดี เพราะฉะนั้นอย่างนี้จึงเป็นจริยธรรม เฉพาะกลุ่มเฉพาะสังคม เฉพาะวัฒนธรรมนั้นๆ เมื่อไม่เป็นสากลก็มีความพยายามที่จะทำให้เป็น สากลด้วยวิธีหาสิ่งที่ทุกสังคมถือตรงกันหรือยอมรับ นี่เป็นแนวโน้มในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งเวลานี้ก็ชักจะ จางหาย เพราะเรามีความล้มเหลวหรือความผิดหวังเกี่ยวกับจริยธรรมในสายตะวันตกแทบทั้งหมดซึ่ง เป็นเรื่องใหญ่กว่าที่ จะมาคิดเรื่องนี้ เพราะฉะนั้น ความคิดเรื่องจริยธรรมแบบตะวันตกตอนนี้ แทบ จะไม่มีเหลือ หันมาคิดแต่เพียงว่าทำอย่างไรจะให้คนมีจริยธรรมได้

จากการให้ความหมายดังกล่าวสรุปได้ว่า จริยธรรมเป็นเรื่องของการประพฤติที่เกิดขึ้นมา จากภายในจิตใจและแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่ดีงาม เหมาะสมกับเวลาโอกาสและสถานที่ปรับปรุง ตัวเองให้เข้ากับเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างพอดี เรียกได้ว่า จริยธรรมควบคุมพฤติกรรม ทำให้เกิด พฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสุขทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ

๔.๑.๑ ประเภทของจริยธรรม

ในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงส่งสาวกไปประกาศศาสนาครั้งแรกจำนวน ๖๑ รูป จุดประสงค์เพื่อประโยชน์ของคนทั่วไปดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อ ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงแสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น งามใน

ท่ามกลาง และงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถะ พร้อมทั้งพยัญชนะ อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง”^{๑๐} ตามนัยนี้มีท่านผู้รู้ได้จัดระดับและประเภทของจริยธรรมได้ดังต่อไปนี้

วีระ สมใจ ได้แบ่งประเภทของจริยธรรมไว้เป็น ๓ ระดับ คือ (๑) จริยธรรมระดับพื้นฐาน ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม (๒) จริยธรรมระดับกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ (๓) จริยธรรมระดับสูง ได้แก่ มรรคมิถุ ๘^{๑๑}

ไสว มาลาทอง ได้แบ่งประเภทของจริยธรรมไว้เป็น ๓ ชั้น ดังนี้ (๑) จริยธรรมชั้นมูลฐาน ได้แก่ ศีล ๕ (๒) จริยธรรมชั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ (๓) จริยธรรมชั้นสูง ได้แก่ อริยสัจธรรม ๔ มรรคมิถุ ๘ ปฏิจาสมุปบาท^{๑๒}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้แบ่งประเภทของจริยธรรมออกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) จริยธรรมขั้นต้น ได้แก่ เบญจศีล เบญจธรรม (๒) จริยธรรมชั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ (๓) จริยธรรมชั้นสูง ได้แก่ มรรคมิถุ ๘

จากการแบ่งประเภทของจริยธรรมดังกล่าวสรุปได้ว่า จริยธรรมแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ จริยธรรมชั้นมูลฐาน ได้แก่ ศีล ๕ จริยธรรมชั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ จริยธรรมชั้นสูง ได้แก่ มรรคมิถุ ๘ และผู้วิจัยเห็นว่ายังมีจริยธรรมที่เป็นการปฏิบัติในชีวิตประจำวันจึงได้แบ่งจริยธรรมเป็น ๔ ระดับ ดังนี้ ๑) จริยธรรมชั้นมูลฐาน ได้แก่ ศีล ๕ ๒) จริยธรรมชั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ๓) จริยธรรมชั้นสูง ได้แก่ มรรคมิถุ ๘ ๔) จริยธรรมในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ธรรมคัมภีร์โลก ๒ พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ทิศ ๖ และมงคล ๓๘ ประการ

๔.๑.๒ จริยธรรมชั้นมูลฐาน

หมายถึง จริยธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อห้ามมิให้ละเมิดทางกาย วาจา ปฏิบัติเพื่อให้กาย วาจา เป็นปกติ เป็นกุศลเกื้อหนุนทางสังคมชาวพุทธ ปฏิบัติเพื่อบรรลุความสุขขั้นต้นของชีวิตเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้น เป็นพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ ได้แก่ ศีล ๕ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเนื้อหาของศีล ๕ ดังต่อไปนี้

ศีล ๕^{๑๓} หรือ เบญจศีลหมายถึง ความประพฤติชอบทางกายและวาจา การรักษากายวาจา ให้เรียบร้อย การรักษาปกติตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ประกอบด้วย^{๑๔}

^{๑๐}ที .ม.(ไทย)๑๐/๕๒/๕๓.

^{๑๑}วีระ สมใจ (ผศ.), **จริยธรรมกับชีวิต**, (บุริรัมย์ :ฝ่ายเอกสารตำราส นักส่งเสริมวิชาการ สหวิทยาลัยอีสานใต้บุริรัมย์, ๒๕๓๒), หน้า๑๑๙.

^{๑๒}ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๒-๒๑๒.

๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต เว้นจากการฆ่าการประทุษร้ายกัน เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ในทางปฏิบัติหมายถึง ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนชีวิต ร่างกายของผู้อื่นสัตว์อื่น แต่เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา มีความรัก ความหวังดีต่อกันเป็นพื้นฐาน บุคคลที่จะล่วงหรือผิดศีลข้อที่ ๑ ที่ว่าศีลขานั้น ต้องประกอบด้วยองค์ คือ ปาณาติบาตนี้มองค์ ๕ คือ^{๑๕} ๑) ปาโณ สัตว์มีชีวิต ๒) ปาณสมณญิตา สำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ๓) วรจิตต จิตคิดจะฆ่า ๔) อุปกโม พยายามจะฆ่า ๕) เตน มรณ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น เมื่อ บุคคลกระทำ ลงไปประกอบด้วยองค์ ๕ ดังกล่าว ศีลข้อที่ ๑ นี้ก็จะขาด แต่ถ้าไม่ครบองค์ ก็เป็นเพียง ต่างพร้อย หรือทะลุเท่านั้น ไม่ขาด ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้ เว้นจากการลักโกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ทำลายทรัพย์สิน เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการลักทรัพย์ ในทาง ปฏิบัติหมายถึงความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตของคนโดยไม่เบียดเบียนทรัพย์สิน และไม่ละเมิด กรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ด้วยการลักขโมย แต่ดำเนินชีวิตโดยมีอาชีพ สุจริต ยุติธรรมหาเลี้ยงชีพโดยชอบ เรียกว่า “มีสัมมาอาชีวะ” ศีลข้อที่สองนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ คือ อทินนาทานมองค์ ๕ คือ^{๑๖} (๑) ปรปริคคหิต ของนั้นมีเจ้าของหวงแหน (๒) ปรปริคคหิตสมณญิตา ตนก็รู้ ว่าของมีเจ้าของหวงแหน (๓) เถยยจิตต มีจิตคิดจะลัก (๔) อุปกโม พยายามเพื่อจะลักให้ได้ (๕) เตน หรณ ได้ของนั้นมาด้วยความ พยายามนั้น ๓) กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการล่วงละเมิดสิ่งที่ ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม หมายถึง ความประพฤติหรือ การดำเนินชีวิตของตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครองและไม่ละเมิดกรรมสิทธิ์ในบุคคลผู้เป็นที่รัก ของผู้อื่น รวมทั้งไม่ผิดประเวณีทางเพศ ไม่ประพฤตินอกใจคู่ครองของตนเองแต่มีใจมั่นคงในคู่ครองของ ตน สามารถควบคุมอารมณ์ในเรื่องเพศได้ ศีลข้อนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ คือ กาเมสุมิจฉาจาร มองค์ ๔ คือ^{๑๗} ๑) อคมนียวตถุ หลึง (ชาย) ต้องห้าม ๒) ตสฺมิ เสวนจิตต จิตคิดจะเสพ ๓) เสวนปโปโยโค ประกอบการเสพ ๔) มคฺเคน มคฺคปฏิบัติ มรรคจรดกัน ๔) มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง เจตนาเป็นเครื่องดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนางดเว้นจากการพูด เท็จ ในทางปฏิบัติหมายถึง ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจา ที่เป็นเท็จหลอกลวง อันเป็นสาเหตุตตรอนหรือทำลายประโยชน์ของผู้อื่นแต่มีความซื่อสัตย์ มีสัจจะ

^{๑๓}ที.ปา.(ไทย)๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

^{๑๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ , ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๕.

^{๑๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๗๕.

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๑๗}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๑.

รักษาสัจจะ พูดแต่คำจริง คำมีประโยชน์ สมานสามัคคี เท่านั้น ศิลข้อนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ คือ มุสาวาทมืองค์ ๔ คือ (๑) อตถ วตถุ เรื่องไม่จริง (๒) วิสวาทนต์ จิตคิดจะพูดเท็จ (๓) ตชโซ วายาโม พยายามพูดออกไป (๔) ประสสทตถวิชานน คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น (๕) สุราเมรยมชชปมาทภูฐานา เวมณิ เว้นจากน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นจากสิ่งเสพติดให้โทษ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ในทางปฏิบัติหมายถึง ความประพฤดิหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนตนเอง ด้วยการดื่ม สูบ ฉีดยาเสพติดให้โทษแก่ร่างกาย คือ ยาเสพติดทุกประเภท อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทพลาดพลั้ง เกิดความมัวเมา เสียสติสัมปชัญญะและทำให้เสียคุณภาพความเป็นคน แต่มีสติระวังตัวมิให้ติดสิ่งเสพติดเหล่านั้น ทั้งสามารถควบคุมใจ ควบคุมอารมณ์ให้เป็นโทษของสิ่งเหล่านั้นด้วย ศิลข้อนี้จะขาดได้ต้องประกอบด้วยองค์ คือ สุราเมรยมชชปมาทภูฐานา มืองค์ ๔ คือ^{๑๘} (๑) มพนีย น้ำเมา (๒) ปาตุกมมยตา จิตต จิตคิดจะดื่มน้ำเมา (๓) ตชโซ วายาโม พยายามดื่มน้ำเมา (๔) ปิตปปเสวน น้ำเมานั้นล่องล่ำลือลงไปเบญจศีล หรือศีล ๕ นี้เป็นหลักควบคุมความประพฤดิหรือพฤติกรรมเบื้องต้นของมนุษย์ เป็นข้อกำหนดเท่าที่จำเป็นพอที่จะให้สังคมมนุษย์อยู่กันได้โดยปกติสุข มีชีวิตและทรัพย์สินปลอดภัยตามสมควร

๔.๑.๓ จริยธรรมชั้นกลาง

หมายถึง จริยธรรมที่เป็นทางแห่งความดี ที่จะนำผู้ประพฤดิปฏิบัติไปสู่ความสุข ความเจริญ ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเนื้อหาของกุศลกรรมบถ ๑๐ ดังต่อไปนี้ กุศลกรรมบถ ๑๐ หมายถึงทางแห่งกุศลกรรม ทางทำความดี กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ ว่าโดยหัวข้อย่อ^{๑๙} ดังนี้ **๑) กายกรรม ๓** การกระทำทางกาย ประกอบด้วย (๑) ปาณาติปาตา เวมณิ เว้นจากปลงชีวิต งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ตาย และไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า สร้างจิตให้เมตตารักใคร่คน และสัตว์ดิรัจฉาน มีความปรารถนาอย่างจริงใจที่จะให้คน มีความปราศจากทุกข์โดยทั่วหน้ากัน มีความกรุณา สงสารคนและสัตว์ผู้ประสบความทุกข์ยากพร้อมทั้งงดเว้นการเบียดเบียนให้คนและสัตว์เดือดร้อน เช่น ทำให้อวัยวะ มีแขน ขา เป็นต้น ของคนและสัตว์ให้หักหรือพิการ หรือทรมานสัตว์ให้ได้รับความเหนื่อยยากลำบาก พลอยยินดีในเมื่อคนและสัตว์ได้ดี มีลาภ มียศ มีความสุข ความเจริญงดเว้นจากการอิจฉา ริษยาคนและสัตว์ที่ดีกว่าตนและตั้งจิตเป็นอุเบกขาวางเฉย (๒) อทินนาทานา เวร มณิ เว้นจากถือเอาของที่เขามาได้ให้โดยอาการขโมย งดเว้นจากการลักขโมยสิ่งของ ๆ คนและสัตว์ และไม่ใช้ให้ผู้อื่นนั้นทำการ

^{๑๘} ใสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๙-๑๑๓.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๓.

ลักษณะและการไม่ทำการหลอกลวงให้ผู้อื่นต้องเสียทรัพย์และชื่อเสียงทำให้อับอาย (๓) กาเมสุ มิจฉาจารา เวมณี เว้นจากประพฤติดินิคมม จดเว้นจากการประพฤติดินิคมมทั้งหลาย คือ ไม่ข่มขืน ทำลามกอนาจาร ทำการล่วงละเมิดสิทธิสตรีและบุรุษอื่น เรียกว่าไม่ทำชู้ในสามีและภรรยาของผู้อื่น พยายามถือสันโดษ ยินดีเฉพาะในภรรยาหรือสามีของตนเท่านั้น ไม่รักหญิงอื่นยิ่งกว่าภรรยาของตน แม้สิ่งของใด ๆ ของใคร ๆ ก็ไม่ถือโอกาสเอาไปใช้ หรือแตะต้องก่อนได้รับอนุญาตจากเจ้าของ โดยถือหลักว่า “เมื่อไม่มีสิ่งที่ตัวชอบ จงชอบสิ่งที่ตัวมี ” ๒) **วชิกรรม ๔** การกระทำทางวาจา ประกอบด้วย (๑) มุสาวาทา เวมณี เว้นจากพูดเท็จ จดเว้นจากการพูดเท็จ คือไม่พูดโกหกหลอกลวงให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ตามที่ตนพูด เช่น สิ่งใดที่เราเห็น เราเห็น เมื่อเขาถาม เรากลับตอบว่าเราไม่รู้เราไม่เห็น และสิ่งใดที่เราไม่รู้ไม่เห็น แต่กลับตอบว่าเราเห็น เป็นต้นเช่นนี้พยายามพูดแต่คำที่สัตย์จริง หากคำใดเราเห็นว่าพูดออกไป แล้วแม้เป็นความจริง แต่จะทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น เราก็งดเสียไม่พูดเลย เพราะถ้าไม่พูดคำจริง เราก็ตีตนตึง อันเป็นการทำให้เราเสียกุศลกรรมบถอันนี้ (๒) ปิสุณาย วาจาเย เวมณี เว้นจากพูดส่อเสียด จดเว้นจากการพูดส่อเสียด ได้แก่การฟังข้างนี้ แล้วเอาไปบอกข้างโน้น เพื่อจะทำลายข้างนี้ หรือได้ฟังข้างโน้นแล้วเอามาบอกข้างนี้ เพื่อจะทำลายข้างโน้น คือ มุ่งหมายยุยงให้เขาแตกจากกัน ทำลายความพร้อมเพรียงกันส่งเสริมผู้ที่แตกกันแล้วให้แตกมากยิ่งขึ้น ยินดีเพเลียดเกลียดในความเป็นพรรคเป็นพวก เข้าข้างพวกโน้นบ้างพวกนี้บ้าง ทำพรรคต่อพรรคให้แตกจากกัน ตั้งใจพูดแต่คำที่จะสมานไมตรีเชื่อมโยง ให้คนโน้นคนนี้มีความรักใคร่ นับถือกัน พูดให้พรรคต่อพรรคปรองดองกลมเกลียวสามัคคีกันถ้าเห็นว่า จะช่วยให้เขาสามัคคีกันไม่ได้ก็งดเสีย (๓) มรฺสาย วาจาเย เวมณี เว้นจากพูดคำหยาบ จดเว้นจากการพูด วาจาหยาบคายที่เผ็ดร้อน ที่เป็นปม เป็นที่ขัดข้องของผู้อื่น เป็นที่ระคายหูของผู้ที่ได้ยินได้ฟัง ยิ่งเป็น คำต่ำคำแข่ง แม้แต่กับสัตว์ดิรัจฉานก็ไม่ควรพูดเลย เพราะเป็นการส่อสันดานของตนเองว่าเป็นคนเลว พยายามพูดแต่คำที่อ่อนหวาน เรียบร้อย นุ่มนวลละมุนละไม (๔) สมณูปปาลาปา เวมณี เว้นจากพูด เพ้อเจ้อ จดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ได้แก่การพูดในเวลาที่ไม่ควรพูด ในสถานที่ที่เขาไม่ต้องการ ให้เราพูด การพูดมากเกินไปกว่าความจริง พูดไม่มีเหตุผล พูดวาจาไม่มีหลักฐาน ไม่พูดตามธรรมวินัย พูดไม่รู้จักหยุด แม้ไม่มีใครอยากฟังแล้วก็ยังพูดเรื่อยเปื่อยไปโดยไม่มีประโยชน์ต้องใช้สติสัมปชัญญะในการพูด ทุกครั้ง ถึงเป็นเรื่องจริงก็ต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ พูดให้มีเหตุผลพอที่จะเชื่อถือได้ พูดให้ถูกตามธรรมตาม วินัย พูดแต่พอเหมาะพอสมควรไม่ให้มากเกินไปจนเรื่องราวจนจับไม่ได้ว่าเรื่องอะไร ซึ่งเรียกว่า “พูดเป็น น้ำท่วมทุ่ง ผักบุ้งโหรงเหรง” ถ้าเห็นว่าพูดแล้วมีประโยชน์แก่ผู้ฟังจึงพูด ถ้าเห็นว่าพูดแล้วจะไม่มี ประโยชน์เลยก็อย่าพูดเสียดีกว่า ๓) **มโนกรรม ๓**^{๒๐} การกระทำทางใจ ประกอบด้วย (๑) อนภิชฌา ความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ไม่โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ได้แก่ เมื่อเห็นพัสดุอุปกรณ์ เครื่องใช้สอย ทั้งที่มีวิญญูญาณ และไม่มีวิญญูญาณของผู้อื่นแล้ว แม้ตนจะชอบพอใจก็ไม่พยายามเพ่งว่า

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๔.

ขอให้สมบัติของผู้นั้นจงมาเป็นของเรา หรือครุ่นคิดแต่ในใจว่า ทำไฉนเราจึงจะได้ทรัพย์สมบัติของผู้นั้น หนอดังนี้ จงพยายามคิดให้เห็นว่า ทรัพย์สมบัติเครื่องใช้สอยอย่างดีเป็นอันมาก เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นก็เพราะ เขาได้ทำความดีเป็นบุญเป็นกุศลมาก่อน แม้ชาตินี้เราไม่เห็นเขาทำอะไร ก็คงเป็นเพราะเขาทำมาแล้วแต่ อดีตชาติโน้น ผลจึงเกิดสนองให้เขาเป็นคนมั่งมีด้วยทรัพย์สมบัติอันน่าปลื้มใจ เช่นนั้นถ้าเราไปโลภอยาก ได้ของเขา จะทำให้เกิดเป็นบาปแก่ใจ คือเป็นสนิมเกาะกินจิตใจของเราเหมือนสนิมอันเกิดแก่เหล็ก และ เกาะกินเนื้อเหล็กฉะนั้น ทำให้จิตใจของเราร้อนอ้อนกำลังลงไม่สามารถจะทำความดีอย่างอื่นได้ ควรพยายามแสดงมุทิตาจิตพลอยยินดีต่อผู้นั้น แล้วพยายามบำเพ็ญบุญกุศล เช่นให้ทาน เสียสละความ โลภของตนให้เบาบางลง และชวนช่วยช่วยเหลือผู้อื่นในการทำความดีเป็นต้น ผลจะบังเกิดแก่ตนเองใน ภายหลัง (๒) อพฺยาปาท ความไม่คิดร้ายผู้อื่น ไม่พยาบาท คือ ไม่คิดอยากให้อื่นเดือดร้อน ไม่จองเวร ต่อสัตว์และคนอื่น ๆ ไม่ตั้งใจที่จะให้ใคร ๆ เป็นผู้เสียหายหรือวิบัติด้วยการใด ถึงแม้เราจะโกรธเคืองบ้าง โดยที่เขาทำอะไรให้เสียหาย หรือมาด่าว่าให้เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจก็ไม่อาจอาฆาตพยาบาทจองเวร ผู้นั้นต่อไปอีก เช่น เขามาทำร้ายเราก็ก็นึกเสียว่าเราระวังตัวไม่ดีหรือเพราะเราเคยทำร้ายให้เขาเดือด ร้อนมาก่อนแล้วกรรมจึงติดตามมาสนองเราขอให้เป็นการใช้หนี้กรรมกันสุดสิ้นแต่เพียงชาตินี้เถิด หรือ เขามาโกงเงินเรา โดยยืมไปแล้วไม่ใช่คืน หรือเข้าหุ้นกันแล้วเขาโกงไปเสีย เช่นนี้จึงคิดว่าเราเคยโกงเขา มาแล้วในชาติก่อนโน้น เขาจึงโกงเอาคืนไป ขอให้สิ้นสุดเวรกรรมกันเสียที ตั้งใจแผ่เมตตาให้เขาเหล่านั้น จงเป็นผู้มีความสุขปราศจากทุกข์ มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปเถิด อย่าพยาบาทจองเวรซึ่งกันและกันเลย สมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ ถูกต้องตามคลองธรรมเห็นชอบตามท านองคลองธรรม ได้แก่ เห็นว่าบุญมีจริง บาปมีจริง ผลของบุญมี ผลของบาปมี คนทำดีย่อมได้ดี คนทำชั่วย่อมได้ชั่ว นรกมี สวรรค์มี และนิพพาน ก็มี โลกนี้โลกอื่นมี ชาตินี้ชาติหน้ามี

๔.๑.๔ จริยธรรมขั้นสูง

หมายถึง จริยธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถ่องแท้ เพื่อบรรลุมรรคผล นิพพาน บรรลุถึงบรมสุข ความสุขที่ไม่หวนมาสู่ความทุกข์อีก ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งผู้วิจยจะได้ นำเสนอเนื้อหาของมรรค ๘ ดังต่อไปนี้ มรรคมีองค์ ๘ หรือ อฏฺฐังคิกมรรค^{๒๑} เรียกเต็มว่าอริยอฏฺฐังคิก มรรค แปลว่า “ทางมีองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ” มรรค ๘ คือหนทางสู่ความพ้นทุกข์อันชอบ ประกอบด้วย^{๒๒} ๑) ความเห็นชอบ (สมมาทิฎฐิ) ได้แก่ ความรู้ริยสัจจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้ อกุศลและอกุศลมูลกับกุศลและกุศลมูล หรือเห็นปฏิจ จสมุปบาท การเห็นในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุที่ ทำให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) ความดับทุกข์ (นิโรธ) ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (มรรค) ๒) ความดำริชอบ

^{๒๑}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๔/๓๔๘.

^{๒๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๕.

(สมมาสงกปป) ได้แก่เนกขัมมสงกปป อพยาบาทสงกปป อวิหิงสาสงกปป ดำริที่จะออกจากกาม (เนกขัมม) ดำริในการไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น ดำริในการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ๓) เจริญชอบ (สมมาวาจา) ได้แก่ วจีสุจจริต ๔ คือไม่ประพฤตชั่วทางวาจาอันได้แก่ไม่พูดเท็จ (มุสาวาท) ไม่พูดส่อเสียด ยุยงให้เขาแตกร้างกัน (ปิสุณาย วาจา) ไม่พูดคำหยาบคาย (ผรุสสาย วาจา) ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ (สมพปฺปลาปา) ๔) กระทำชอบ (สมมากมฺมุต) ได้แก่ กายสุจจริต ทำการงานชอบโดยประกอบกิจการงานที่ไม่ผิดประเพณี ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรมและเว้นจากการทุจริต ๓ อย่างได้แก่การเบียดเบียนฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (ปาณาติบาต) การลักขโมย และฉ้อฉลคดโกง แกล้งทำลายผู้อื่น (อทินนาทาน) การประพฤตผิดในกาม (กาเมสุมิจฺจจาร) ๕) เลี้ยงชีพชอบ (สมมาอาชีวะ) ได้แก่ เว้นมิฉฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพเลี้ยงชีวิตชอบได้แก่ การเว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด การประกอบสัมมาอาชีวะคือเว้นจากการค้าขายเครื่องประหารมนุษย์และสัตว์ เว้นจากการค้าขายมนุษย์ไปเป็นทาส เว้นจากการค้าสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร เว้นจากการค้าขายน้ำเมา เว้นจากการค้าขายยาพิษ ๖) พยายามชอบ (สมมาวายาม) ได้แก่ ปธาน หรือ สมมปฺปธาน ๔ มีความเพียรชอบ ๔ ประการได้แก่เพียรระวังมิให้บาปหรือความชั่วเกิดขึ้น เพียรละบาปหรือความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลหรือความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลหรือความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ ๗) ระลึกชอบ (สมมาสติ) ได้แก่สติปฏฺฐาน ๔ ระลึกชอบได้แก่การระลึกในกาย เวทนา จิต และธรรม ๔ ประการคือพิจารณากาย ระลึกได้เมื่อรู้สึกสบายหรือไม่สบาย พิจารณาลมหายใจเข้าออก พิจารณาเวทนา ระลึกได้เมื่อรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือเฉยๆ มีราคะ โทสะ โมหะหรือไม่ พิจารณาจิต ระลึกได้ว่าจิตกำลังเศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว รู้เท่าทันความนึกคิด พิจารณาธรรมให้เกิดปัญญา ระลึกได้ว่าอารมณ์อะไรกำลังผ่านเข้ามาในใจ ๘) ตั้งจิตมั่นชอบ (สมมาสมาธิ) ได้แก่ ฌาน ๔ คือตั้งใจชอบ ทำจิตให้สงบระงับจากกิเลส เครื่องเศร้าหมอง ให้มีอารมณ์แน่วแน่เป็นอันเดียว เพื่อให้จิตจดจ่อไม่ฟุ้งซ่าน หากอารมณ์อันไม่มีโทษให้จิตยึด จะได้ไม่พร่าไปหลายทาง ได้แก่ การเจริญฌานทั้ง ๔

๔.๑.๕ จริยธรรมในชีวิตประจำวัน

หมายถึงจริยธรรมที่จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างมีความสุข ได้แก่ ธรรมคัมภีร์ครองโลก ๒ พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ทิศ ๖ และมงคล ๓๘ ประการ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอเนื้อหาโดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ธรรมคัมภีร์ครองโลก^{๒๓} หมายถึง ธรรมที่ช่วยคัมภีร์ครองทั้งมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายให้อยู่ด้วยกันอย่างปกติสุข โลกร่มเย็น ไม่เดือดร้อนวุ่นวาย เพราะมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายไม่เบียดเบียนกัน มีเมตตากรุณาต่อกัน ต่างไว้วางใจกันและกัน ในเรื่องต่างๆ เช่นชีวิต ทรัพย์สิน และของรักของหวง

^{๒๓} วจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕๕/๖๕.

เป็นคุณธรรมที่สนับสนุนหลักมนุษยธรรมให้เป็นไปด้วยดี โดยชักนำจิตใจของบุคคลให้เกิดความละอาย ต่อความชั่วและความเกรงกลัวต่อความประพฤติชั่วและผลของความชั่วที่จะติดตามมาทั้งยังป้องกันไม่ให้ กระทำความชั่ว ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เป็นหลักธรรมสนับสนุนให้บุคคลมีสามัญสำนึกในการละเว้น ความชั่วทุจริต เป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อนภายหลัง ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็น ระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย (๑) หิริ แปลว่า ความละอายแก่ใจ ความละอายต่อบาป หิริ หมายถึงความละอายใจตัวเองต่อการทำความชั่วความผิด ต่อการประพฤติทุจริตทั้งหลายและความ ละอายใจตัวเองที่จะละเว้นไม่ทำความดีซึ่งควรจะทำให้เกิดมีในตน เช่นบิดามารดาที่มีความละอายใจที่จะ ไม่ดูแลบุตรของตน เช่นนี้เรียกว่ามีหิริ หิริ เกิดขึ้นได้ด้วยการคิดถึงการศึกษา ฐานะ ยศศักดิ์ ชาติตระกูล ของตน คิดถึงความเสียกายที่จะเกิดขึ้น รวมกับความกลัวกลัวของจิตใจที่จะไม่ทำชั่วเช่นนั้น หิริ เป็น ธรรมรักษาคุ้มครองโลก ทำให้โลกเกิดสันติ ทำให้คนเราอยู่กันอย่างสงบสุข เพราะคนที่มีหิริจะเกลียด ความชั่ว และละอายที่จะทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทำให้ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่โลกและ สรรพสัตว์ทั้งปวง (๒) โอตตปปะ แปลว่า ความเกรงกลัว หมายถึงความสะดุ้งกลัวต่อผลของความชั่ว ต่อผลของความทุจริตที่ทำไว้ โอตตปปะ เป็นอาการของจิตที่หวั่นไหวเมื่อจะทำความชั่ว เพราะกลัว ความผิดที่จะตามให้ผลในภายหลัง เกิดขึ้นได้เพราะคิดถึงโทษหรือความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นจากการทำชั่ว จากการประพฤติทุจริตของตน เช่น ตัวเองต้องเดือดร้อน เกิดความเสียหาย เสียทรัพย์สินเงินทอง เสียอริสราภาพ หรือถูกคนอื่นตำหนิตะเยียน ถูกสังคมรังเกียจ เป็นต้น โอตตปปะ เป็นธรรมคุ้มครองโลกคู่ กับหิริ เพราะคนที่มี โอตตปปะ ย่อมกลัวที่จะทำความผิด ทำให้งดเว้นจากการประพฤติต่างๆ ได้ อันเป็น เหตุให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข เกิดสันติภาพขึ้นเหตุที่ทำให้เกิดหิริ คำนึงถึงความเป็นคน หรือชาติตระกูล คำนึงถึงอายุ คำนึงถึงความดีที่เคยทำ คำนึงถึงความเป็นพหูสูต คำนึงถึงพระศาสดา คำนึงถึงครูอาจารย์ สถานศึกษาเหตุที่ทำให้เกิดโอตตปปะ กลัวคนอื่นติ กลัวการลงโทษ กลัวการเกิดในทุกข์

๒) พรหมวิหาร ๔^{๒๔} หมายถึงธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจ อันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ^{๒๕} (๑) เมตตา ได้แก่ ความรักใคร่ ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ ทั่วหน้า (๒) กรุณา ได้แก่ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยาก เดือดร้อนของปวงสัตว์ (๓) มุทิตา ได้แก่ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตพองใสบันเทิง กอปรด้วย อาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุขเจริญ งดงามยิ่งขึ้นไป(๔)อุpekha ได้แก่ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วย

^{๒๔} อภิป.ส.(ไทย) ๓๔/๑๙๐/๗๕.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๔.

ปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชังพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำเพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน

๓) อิทธิบาท ๔^{๒๖} หมายถึงคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายประกอบด้วย^{๒๗} ๑) ฉันทะ ได้แก่ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ๒) วิริยะ ได้แก่ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง ๓) จิตตะ ได้แก่ความคิด คือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและสิ่งนั้นด้วยความคิดเอาจิตผูกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป ๔) วิมังสา ได้แก่ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผลและตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

๔) ทิศ ๖^{๒๘} หมายถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว^{๒๙} **๑) ทิศเบื้องหน้า** (ปรตถิมทิศ) คือ ทิศตะวันออก ได้แก่มารดาบิดาเพราะเป็นผู้มีอุปการะแก่เรามาก่อน บุตรธิดาพึงบำรุงมารดาบิดา ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ดังนี้ (๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ (๒) ช่วยทำการงานของท่าน (๓) ดำรงวงศ์สกุล (๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน บิดามารดาอย่ามอมุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้ (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา (๔) หาคู่ครองที่สมควรให้ (๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร **๒) ทิศเบื้องขวา** (ทกขิมทิศ) คือ ทิศใต้ ได้แก่ ครูอาจารย์ เพราะเป็นทักษิณบุคล ควรแก่การบูชาคุณ ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ดังนี้ (๑) ลูกต้อนรับ (๒) เข้าไปหา (เพื่อบำรุง คอยรับใช้ ปรีक्षा และรับคำแนะนำ เป็นต้น) (๓) ใฝ่ใจเรียน (คือ มีใจรักเรียนด้วยศรัทธา และรู้จักฟังให้เกิดปัญญา) (๔) ประณินบัติ ช่วยบริการ (๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ (คือ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ) ครูอาจารย์อย่ามอมุเคราะห์ศิษย์ ดังนี้ (๑) ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี (๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง (๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง (๔) ยกย่องให้ปรากฏในหมู่คณะ (๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ (สอนฝึกให้รู้จักเลี้ยงตัวรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตต่อไปด้วยดี) **๓) ทิศเบื้องหลัง** (ปัจฉิมทิศ) ทิศตะวันตกได้แก่บุตตรภรรยา เพราะติดตามเป็นกำลังสนับสนุนอยู่ข้างหลังสามีบำรุงภรรยา ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ดังนี้ (๑) ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา (๒) ไม่ดูหมิ่น

^{๒๖} ศ.ป. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐.

^{๒๘} ศ.ป. (ไทย) ๑๑/๑๔๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๑.

(๓) ไม่นอกใจ (๔) มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้ (๕) หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส
 ภรรยาเยอมนุเคราะห์สามี ดังนี้ (๑) จัดงานบ้านให้เรียบร้อย (๒) สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี
 (๓) ไม่นอกใจ (๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้ (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง **๔) ทิศเบื้องซ้าย**
 (อุตตฺรทิศ) ทิศเหนือ ได้แก่ มิตรสหาย เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคภัยอันตราย และเป็นกำลัง
 สนับสนุน ให้บรรลุความสำเร็จ บุคคลพึงบำรุงมิตรสหาย ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ดังนี้ (๑) เพื่อแผ่
 แบ่งปัน (๒) พุดจามีน้ำใจ (๓) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (๔) มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน (๕) ซื่อสัตย์
 จริงใจต่อกัน มิตรสหายเยอมนุเคราะห์ตอบ ดังนี้ (๑) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน (๒) เมื่อ
 เพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน (๓) ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้ (๔) ไม่ละทิ้งในยามทุกข์
 ยาก (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของมิตร **๕) ทิศเบื้องล่าง** (เหฏฐิมทิศ) ได้แก่คนรับใช้และคนงาน
 เพราะเป็นผู้ช่วยทำการงานต่างๆ เป็นฐานกำลังให้นายพึงบำรุงคนรับใช้และคนงาน ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง
 ดังนี้ (๑) จัดการงานให้ทำตามความเหมาะสมกับกำลังความสามารถ (๒) ให้ค่าจ้างรางวัลสมควรแก่งาน
 และความเป็นอยู่ (๓) จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลให้ยามเจ็บไข้ เป็นต้น (๔) ได้ของแปลกๆ
 พิเศษมา ก็แบ่งปันให้ (๕) ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสอันควร คนรับใช้และคนงานเยอมนุ
 เคราะห์นาย ดังนี้ (๑) เริ่มทำการงานก่อนนาย (๒) เลิกงานทีหลังนาย (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้ (๔)
 ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น (๕) นำเกียรติคุณของนายไปเผยแพร่ **๖) ทิศเบื้องบน** (อุปริมทิศ)
 ได้แก่สมณพราหมณ์ คือ พระสงฆ์เพราะเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และเป็นผู้นำทางจิตใจ ศฤกษณ์เยอมนำ
 พระสงฆ์ ผู้เป็นทิศเบื้องบน ดังนี้ (๑) จะทำอะไร ก็ทำด้วยเมตตา (๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา (๓) จะ
 คิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา (๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ (๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย พระสงฆ์เยอมนุเคราะห์
 ศฤกษณ์ ดังนี้ (๑) ห้ามปรามจากความชั่ว (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี (๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
 (๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง (๕) ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง (๖) บอกทางสวรรค์ คือทางชีวิตที่มี
 ความสุขความเจริญให้

๕) มงคล ๓๘ ประการ^{๓๐} หมายถึง สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความ
 เจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล คือมงคลอันสูงสุด^{๓๑} (๑) ไม่คบคนพาล(อเสวนา จ พาลานัง) ลักษณะของ
 คนพาลมี ๓ ประการคือ คิดชั่ว คือการมีจิตคิดอยากได้ในทางทุจริต มีความพยาบาท และมีฉันทาภินิหาร คือ
 เห็นผิดเป็นชอบ พุดชั่ว คือคำพูดที่ประกอบไปด้วยวจีทุจริตเช่น พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ และ
 พุดเพื่อจ้อ ทำชั่ว คือทำอะไรที่ประกอบด้วยกายทุจริตเช่น การฆ่าสัตว์ ลักขโมย ฉ้อโกง ทุจริตอาชญา
 ประพฤติผิดในกามรูปแบบของคนพาลมีข้อควรสังเกตคือ ชอบแนะนำไปในทางที่ผิด หรือที่ไม่ควร

^{๓๐} พ.บ. ๒๕/๕/๓, พ.ส. ๒๕/๓๑๗/๓๗๖.

^{๓๑} พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, **มงคลแห่งชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า**, (กรุงเทพมหานคร : ฐานการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔.

แนะนำ อาทิเช่น แนะนำให้ไปเล่นการพนัน ให้ไปลักขโมย ให้กินยาบ้า ให้เสพยา ชวนไปฉุดคร่าอนาจาร เป็นต้น เหล่านี้ถือว่าเป็นพาล ชอบทำในสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมาปฏิบัติ อาทิเช่น ไม่ทำงานตามหน้าที่ของตนให้เรียบร้อย แต่กลับชอบจะไปก้าวก่ายยุ่งกับหน้าที่การงานของผู้อื่น หรือไปจับผิดเพื่อนร่วมงาน แกล้งยุยงนินทาว่าร้ายกันและกัน เป็นต้น ชอบทำผิดโดยเห็นสิ่งผิดเป็นของดี อาทิเช่น การสูบบุหรี่ได้เป็นฮีโร่ เห็นคนที่ซื้อสัตย์เป็นคนโง่ ไม่กินตามน้ำ ชอบรับสินบน ทุจริตในหน้าที่ หรือช่วยพวกพ้องให้พ้นจากความผิด เป็นต้น จะโกรธเคืองเมื่อพูดเตือน อาทิเช่น การเตือนเรื่องการเที่ยวเตร่ เตือนเรื่องการดื่มเหล้า กลับบ้านดึก เตือนเรื่องการคบเพื่อน เป็นต้น คนพวกนี้จะโกรธเมื่อได้รับการตักเตือนและไม่รับฟัง ไม่มีระเบียบวินัย อาทิเช่น ไม่เข้าคิวตามลำดับก่อนหลัง แต่ชอบแซงคิวอย่างหน้าด้านๆ ทั้งขยะลงคลอง หรือข้างทาง ไม่เคารพกฎหมายของบ้านเมือง หรือของท้องถิ่น เป็นต้น (๒) คบบัณฑิต(ปณฺธิตานญฺจ เสวนา)^{๓๒} บัณฑิตหมายถึงผู้ทรงความรู้ มีปัญญา มีจิตใจที่งาม และมีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง รู้ดีรู้ชั่ว(ไม่ใช่คนที่จับปริญญญาโดยนัย) มีลักษณะดังนี้คือ เป็นคนคิดดี คือการไม่คิดละโมภ ไม่พยายามทำร้ายใคร รู้จักให้อภัย เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษความกตัญญูรู้คุณ เป็นต้น เป็นคนพูดดี คือวจีสุจริต พูดจริง ทำจริง ไม่โกหก ไม่พูดหยาบ ถากถาง นินทาว่าร้าย เป็นคนทำดี คือทำอาชีพสุจริต มีเมตตา ทำทานเป็นปกตินิสัย อยู่ในศีลธรรม ทำสมาธิภาวนา รูปแบบของบัณฑิตมีข้อควรสังเกตคือ ชอบชักนำในทางที่ถูกที่ควร อาทิเช่น การชักนำให้เลิกทำในสิ่งที่ผิด ตักเตือนให้ทำความดีอย่างเช่น ให้เลิกเล่นการพนัน เป็นต้น ชอบทำในสิ่งที่เป็นธรรมาปฏิบัติ อาทิการทำหน้าที่ของตนให้ลุล่วง และใช้เวลาที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ไม่ก้าวก่ายเรื่องของผู้อื่น เว้นแต่จะได้รับการร้องขอ ชอบทำและแนะนำสิ่งที่ถูกที่ควร อาทิการพูดและทำอย่างตรงไปตรงมา แนะนำการทำทานที่ถูกต้องทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อคนอื่น รับฟังดี ไม่โกรธ อาทิเมื่อมีคนมาว่ากล่าวก็ไม่ถือโทษ หรือโกรธ หรือทำอวดดีแต่จะรับฟังแล้วนำไปพิจารณาโดยยุดิธรรมแล้วนำมาแก้ไขปรับปรุง ฐานะเยียบ และกฎกติกาบรรยาที่ดี อาทิการรักษาระเบียบวินัยขององค์กร เพื่อให้หมู่คณะมีความเป็นระเบียบ และการดำเนินงานไม่สับสน หรือการรักษาความสะอาด ปฏิบัติ และเคารพกฎของสถานที่ ไม่ทำตามอำเภอใจ (๓) บุชาคนที่ควรบูชา (ปูชา จ ปุ ชะนียานัง)^{๓๓} คือการแสดงความเคารพบุคคลที่เรานับถือ ยกย่อง เลื่อมใสในบุคคลคนนั้น ซึ่งการบูชาแบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ อามิสบูชา คือการบูชาด้วยสิ่งของเช่น การนำเงินให้พ่อแม่ไว้ใช้จ่าย หรือมอบทรัพย์สินให้พ่อแม่หรือการนำดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาพระก็ถือเป็นอามิสบูชา เป็นต้น ปฏิบัติบูชา คือการบูชาด้วยการเจริญสมาธิภาวนา การฝึกจิตให้ไม่ฟุ้งซ่าน เห็นความจริง ในความเป็นไปของโลก เป็นต้น บุคคลที่ควรบูชา มีดังนี้คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า หมายถึงพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ผู้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม บิดามารดา ครูอาจารย์ ที่มีความรู้ดี มีความสามารถ และประพฤติดี อุปัชฌาย์ หรือผู้บังคับบัญชาที่มี

^{๓๒}พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ,มงคลแห่งชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า,หน้า ๒๒.

^{๓๓}เรื่องเดียวกัน,หน้า ๒๘.

ความประพฤติดี ตั้งอยู่ในธรรม (๔) อยู่ในปฏิรูปเทศ^{๓๔} อยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี (ปฏิรูปเทศวาโส จ) ถิ่นอันสมควรควร ประกอบด้วยสิ่งแวดล้อม ๔ อย่างได้แก่อาวาสเป็นที่สบาย หมายถึงอยู่แล้วสบาย เช่น สะอาด เดินทางไปมาสะดวก อากาศดีเป็นแหล่งชุมชนไม่มีแหล่งอบายมุขเป็นต้น อาหารเป็นที่สบาย หมายถึงอาหารการกินอุดมสมบูรณ์ เช่นมีแหล่งอาหารที่สามารถจัดซื้อหาได้ง่ายเป็นต้น บุคคลเป็นที่สบาย หมายถึงที่มีคนดี จิตใจโอบอ้อมอารี ถ้อยทีถ้อยอาศัย มีศีลธรรม ไม่มีโจรนักเลงหรือใกล้แหล่งอิทธิพลเป็นต้น ธรรมะเป็นที่สบายหมายถึงมีที่พึ่งด้านธรรมะและการมีที่พึ่งธรรมเช่นมีวัดอยู่ในละแวกนั้น มีโรงเรียน หรือแหล่งศึกษาหาความรู้เป็นต้น (๕) ได้ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น (ปุพเพ จ กตปุญญา)^{๓๕} ขึ้นชื่อว่าบุญนั้นมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้คือ ทำให้กาย วาจาและใจสะอาดได้ นำมาซึ่งความสุข ติดตามไปได้หมายถึงบุญจะติดตัวเราไปได้ตลอดจนถึงชาติหน้า เป็นของเฉพาะตนหมายถึงขอยืมหรือแบ่งกันไม่ได้ทำเองได้เอง เป็นที่มาของโภคทรัพย์ทั้งหลาย คือว่าผลของบุญจะบันดาลให้เกิดขึ้นได้เองโดยไม่ได้หวังผล ให้นุชย์สมบัติ ทิพย์สมบัติ และนิพพานสมบัติแก่เราได้ หมายถึงความสมบูรณ์ตั้งแต่ทางโลก จนถึงนิพพานได้เลย เป็นปัจจัยให้ถึงซึ่งนิพพาน ก็คือเป็นปัจจัยในการส่งเสริมให้บรรลุถึงนิพพานได้เร็วขึ้นเมื่อปฏิบัติ เป็นเกราะป้องกันภัยในวัฏฏะสงสาร หมายถึงในวงจรการเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือที่เรียกว่าเวียนว่ายตายเกิดนั้น บุญจะคุ้มครองให้ผู้นั้นเกิดในที่ดี อยู่อย่างมีความสุข หรือตายอย่างไม่ทรมาน ขึ้นอยู่กับกำลังบุญที่สร้างสมมา การทำบุญนั้นมีหลายวิธี แต่พอสรุปได้สั้นๆดังนี้คือ การทำทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา (๖) ตั้งตนไว้ชอบ (อตตสมมาปณิธิ จ)^{๓๖} คือ การดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมาย ด้วยความ ถูกต้องและสุจริต อยู่ในสัมมาอาชีวะ มีแผนการที่จะไป ให้ถึงจุดหมายนั้น ด้วยความไม่ประมาท มีการเตรียมพร้อม และมีความอดทนไม่ละทิ้งกลางคัน (๗) เล่าเรียนศึกษามาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับตรับฟัง คั่นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ (พาหุสัจฉยจ)^{๓๗} คือเป็นผู้ที่ฟังมาก เล่าเรียนมาก เป็นผู้รอบรู้ โดยมีลักษณะดังนี้คือ รู้ลึก คือการรู้ในสิ่งนั้นๆ เรื่องนั้นๆอย่างหมดจดทุกแง่มุม อย่างมีเหตุมีผล รู้ถึงสาเหตุจนเรียกว่าความชำนาญ รู้รอบ คือการรู้จักข้างสังเกตในสิ่งต่างๆ รอบตัว เช่นเหตุการณ์แวดล้อม รู้กว้าง คือการรู้ในสิ่งใกล้เคียงกับเรื่องนั้นๆ ที่เกี่ยวข้องกัน สัมพันธ์กัน รู้ไกล คือการศึกษาถึงความเป็นไปได้ ผลในอนาคตเป็นต้น ถ้าอยากจะเป็นพหูสูตก็ควรต้องมีคุณสมบัติดังว่านี้คือ ความตั้งใจฟัง ก็คือชอบฟัง ชอบอ่านหาความรู้ และ คั่นคว้าเป็นต้น ความตั้งใจจำ ก็คือรู้จักวิธีจำ โดยตั้งใจอ่านหรือฟังในสิ่งนั้นๆ และจับใจความให้ได้ ความตั้งใจท่อง ก็คือท่องให้รู้โดยอัตโนมัติ ไม่ลืม ในสิ่งที่ป็นสาระสำคัญ ความตั้งใจพิจารณา ก็คือการ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

รู้จักพิจารณา ตรึกตรองในสิ่งนั้นๆ ความเข้าใจในปัญหา ก็คือการรู้อย่างแจ่มแจ้งในปัญหาอย่างถ่องแท้ (๘) มีศิลปวิทยา ชำนาญในวิชาชีพของตน (สิบปญจ)^{๓๘} ศิลปะ คือสิ่งที่แสดงออกถึงความงดงาม และมีความสุนทรีย์ โดยลักษณะของมันมีดังนี้คือ มีความประณีต ทำให้ของดูมีค่ามากขึ้น ทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ไม่ทำให้เกิดความกำเริบ ไม่ทำให้เกิดความพยายาพ ไม่ทำให้เกิดความเบียดเบียน ถ้าท่านอยากเป็นคนมีศิลปะ ควรต้องฝึกให้มีคุณสมบัติเหล่านี้ไว้ในตัวคือ มีศรัทธาในความงดงามของสิ่งต่างๆ หมั่นสังเกตและพิจารณา มีความประณีตอารมณ์ละเอียดอ่อน เป็นคนสุขุม มีความคิดสร้างสรรค์ (๙) มีระเบียบวินัย ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี (วินโย จ สุลิกขิตโต)^{๓๙} วินัย ก็คือข้อกำหนด ข้อบังคับ กฎเกณฑ์เพื่อควบคุมให้มีความเป็นระเบียนนั่นเอง มีทั้งวินัยของสงฆ์และของคนทั่วไป สำหรับของสงฆ์นั้นมีทั้งหมด ๔ อย่างหรือเรียกว่า อนุาการิยะวินัย ส่วนของบุคคลทั่วไปก็มี ๑๐ อย่าง คือการละเว้น จากอกุศลกรรม ๑๐ ประการ อนุาการิยะวินัยของพระมีดังนี้ ปาฏิโมกขสังวร คือการอยู่ในศีลทั้งหมด ๒๒๗ ข้อ การผิดศีลข้อใดข้อหนึ่งก็ถือว่าต้องโทษแล้วแต่ความหนักเบา เรียงลำดับกันไปตั้งแต่ ขึ้นปาราชิก สังฆาติเสส ฤทธจจุย ปาจิตตียปาฏิเทศนีย ทุกกฏ พุพาสิต เป็นต้น อินทริยสังวร คือการสำรวมอายตนะทั้ง ๕ และกาย วาจา ใจ ให้อยู่กับร่องกับรอย โดยอย่าไปเพลิดเพลนติดกับสิ่งที่มาสัมผัสเหล่านั้น อาชีวปาริสุทธิสังวร คือการหาเลี้ยงชีพในทางที่ชอบนั้นก็คือการออกบิณฑบาตไม่ได้เรียกร้องเรียไรหรือเที่ยวขอเงินชาวบ้านมาเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของตัวเอง ปัจจยปัจจเวกขณ คือการพิจารณาในสิ่งของทั้งหลายถึงคุณประโยชน์โดยเนื้อแท้ของสิ่งของเหล่านั้นอย่างแท้จริง โดยใช้เพื่อบริโภค เพื่อประโยชน์ ความอยู่รอด และความเป็นไปของชีวิตเท่านั้น วินัยสำหรับฆราวาส หรือบุคคลทั่วไป เรียกว่าอนุาการิยะวินัย มีดังนี้ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ไม่ฆ่าชีวิตคน หรือสัตว์ไม่ว่าน้อย ใหญ่ ไม่ลักทรัพย์ ยักยอกเงิน สิ่งของมาเป็นของตัว ไม่ประพฤติดิฉันในกาม ผิดลูกผิดเมีย ข่มขืนกระทำชำเรา ไม่พูดโกหก หลอกลวงให้หลงเชื่อ หรือชวนเชื่อ ไม่พูดส่อเสียด นินทาว่าร้าย ยุยงให้คนแตกแยกกัน ไม่พูดจาหยาบคาย ให้เป็นที่แสลงหูคนอื่น ไม่พูดจาไร้สาระหรือที่เรียกว่าพูดจาเพ้อเจ้อไม่มีสาระเหตุผลหรือประโยชน์อันใด ไม่โลภอยากได้ของเขา คือมีความคิดอยากเอาของคนอื่นมาเป็นของเรา ไม่คิดร้าย ผูกใจเจ็บ แค้น ปองร้ายคนอื่น ไม่เห็นผิดเป็นชอบ เช่นเห็นว่าพ่อแม่ไม่มีความสำคัญ บุญหรือกรรมไม่มีจริง (๑๐) วาจาสุภาสิต รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดี (สุภาสิตา จ ยา วาจา)^{๔๐} คำว่าวาจาอันเป็นสุภาสิตในที่นี้มีได้หมายถึงเพียงว่าต้องเป็นคำร้อยกรอง ร้อยแก้ว เป็นคำคมบาดใจมีความหมายลึกซึ้งเท่านั้นแต่รวมถึงคำพูดที่ดีมีประโยชน์ต่อผู้ฟังซึ่งสรุปว่าประกอบด้วยลักษณะดังนี้ ต้องเป็นคำจริง คือข้อมูลที่ถูกต้อง มีหลักฐานอ้างอิงได้ไม่ได้ปั้นแต่งขึ้นมาพูด ต้องเป็นคำสุภาพคือพูดด้วยภาษาที่สุภาพมีความไพเราะในถ้อยคำไม่มีคำหยาบโลน

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

หรือคำดำ พูดแล้วมีประโยชน์คือมีประโยชน์ต่อผู้ฟัง ถ้าหากนำแนวทางไปคิดหรือปฏิบัติในทางสร้างสรรค์ พูดด้วยจิตที่มีเมตตาคือพูดด้วยจิตใจที่มีความปรารถนาดีต่อผู้ฟังมีความจริงใจต่อผู้ฟัง พูดได้ถูกกาลเทศะ คือพูดในสถานที่เหมาะสม และในเวลาที่เหมาะสม โดยความเหมาะสม จะมีมากน้อยเช่นไร ก็ขึ้นอยู่กับเรื่องที่พูด (๑๑) บำรุงมารดาบิดา (มาตาปิตุอุปภูฏาน)^{๔๑} พ่อแม่นั้นเปรียบได้เป็นทั้ง ครูของลูก เทวดาของลูก พรหมของลูก และอรหันต์ของลูกความหมายโดยละเอียดมีดังต่อไปนี้คือที่ว่าเป็นครูของลูก เพราะว่าท่านได้คอยอบรมสั่งสอนลูกเป็นคนแรกก่อนคนอื่นใดในโลก ที่ว่าเป็นเทวดาของลูก เพราะว่าท่านจะคอยปกป้อง ค้ำครอง เลี้ยงดู ประคบประหงมมาตั้งแต่อ่อนแอต้อออก บำรุงให้เติบโตใหญ่ เป็นอย่างดี ไม่ให้เกิดอันตรายต่อลูกในทุกด้าน ที่ว่าเป็นพรหมของลูก เพราะว่าท่านมีพรหมวิหาร ๔ นั่นก็คือ มีเมตตา หมายถึงความเอ็นดู ความปรารถนาดี ต่อลูกในทุกๆด้าน ไม่มีที่สิ้นสุด มีกรุณา หมายถึงให้ความกรุณาต่อลูก ลูกอยากได้อะไรก็หามาให้ลูก ให้การศึกษาเล่าเรียน ส่งเสียเท่าที่มีความสามารถจะให้ได้ มีมุทิตา หมายถึงความรักที่ยอมสละได้แม้ชีวิตของตัวเองเพื่อลูกยอมเสียสละได้ทุกอย่างและมีอุเบกขาหมายถึงการวางเฉยไม่ถือโกรธเมื่อลูกประมาททำผิดพลาดเพราะความไร้เดียงสาหรือเพราะความไม่รู้ที่ว่าเป็นอรหันต์ของลูกและเพราะว่าท่านมีคุณธรรม ๔ ประการอันว่าได้แก่ เป็นผู้มื่ออุปการคุณต่อลูก คืออุปการะเลี้ยงดูมาด้วยความเหนื่อยยาก กว่าจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ เป็นผู้มีพระเดชพระคุณต่อลูก คือให้ความอบอุ่นเลี้ยงดู ปกป้องจากภยันตรายต่างๆ นานา เป็นเนื่อนาบุญของลูก คือลูกเป็นส่วนหนึ่งของกรรมดีที่พ่อแม่ได้ทำไว้ และเป็นผู้รับผลบุญที่พ่อแม่ได้สร้างไว้แล้วทางตรง เป็นอาหุไนยบุคคล คือเป็นเหมือนพระที่ควรแก่การเคารพนับถือและรับของบูชาเพื่อเทอดทูนไว้เป็นแบบอย่างแก่ลูกหลาน การทดแทนพระคุณบิดามารดาท่านสามารถทำได้ดังนี้ ระหว่างเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ก็เลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน ช่วยเหลือเป็นธุระเรื่องการทำงานให้ท่านดำรงวงศ์ตระกูลให้สืบไปไม่ทำเรื่องเสื่อมเสียรวมทั้งประพฤติดนให้ควรแก่การเป็นสืบทอดมรดกจากท่าน ครั้นเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็ทำบุญอุทิศกุศลให้ท่าน ส่วนการเป็นลูกกตัญญูต่อพ่อแม่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าท่านกล่าวว่าไว้ดังนี้ ถ้าท่านยังไม่มีศรัทธา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือพยายามให้ท่านมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อในเรื่องการทำดี ถ้าท่านยังไม่มีศีล ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศีล คือพยายามให้ท่านเป็นผู้รักษาศีล ๕ ให้ได้ ถ้าท่านเป็นคนตระหนี่ ให้ท่านถึงพร้อมด้วยการให้ทาน คือพยายามให้ท่านรู้จักการให้ ด้วยเมตตา โดยไม่หวังผลตอบแทน ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยปัญญา คือเรานั้นพยายามให้ท่านเองรู้จักหัด ทำสมาธิภาวนาให้ได้ (๑๒) เลี้ยงดูบุตร ประเภทของบุตรแบ่งโดยความดีในตัวได้เป็น ๓ ชั้น ดังนี้ อภิชาตบุตร คือบุตรที่ดีมีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา เป็นบุตรชั้นสูง สร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล อนุชาตบุตร คือบุตรที่มีคุณธรรมเสมอบิดามารดา เป็นบุตรชั้น กลาง ไม่พอรักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้ อวชาตบุตร คือบุตรที่เลว มีคุณธรรมต่ำกว่าพ่อแม่ เป็นบุตรชั้นต่ำ นำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูลการ

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

เลี้ยงดูลูกมีอยู่ ๒ ทาง คือการเลี้ยงดูลูกทางโลกและการเลี้ยงดูลูกทางธรรม ซึ่งพ่อแม่ควรจะเลี้ยงดูลูกให้พร้อมบริบูรณ์ทั้ง ๒ ทาง องค์ประกอบให้ได้ลูกดี ตนเองต้องเป็นคนดี พ่อแม่ที่ทำบุญมาดีจึงจะได้ลูกดี มาเกิด เหมือนต้นไม้พันธุ์ดีก็ย่อมมีลูกพันธุ์ดี เด็กที่เกิดในท้องแม่จะมีคุณธรรมในใจที่ติดตัวมาในระดับใกล้เคียงกับของพ่อแม่ในขณะที่เด็กมาเกิด ดังนั้นพ่อแม่ที่ต้องการได้ลูกดี ก็ต้องชวนช่วยสร้างความคิดไว้มากๆ ยิ่งพ่อแม่สร้างบุญมากเท่าไร โอกาสที่จะได้ลูกดีก็มากเท่านั้น (๑๓) สงเคราะห์ภรรยา^{๔๒} (สามี) ความหมายของสามี – ภรรยา สามี แปลว่า ผู้เลี้ยง ภรรยา แปลว่า ผู้ควรเลี้ยง คำทั้งสองนี้ เป็นคำที่แฝงความหมายอยู่ในตัว และเป็นคำคู่กัน ผู้ชายที่ได้ชื่อว่าสามีก็เพราะเลี้ยงดูภรรยา ผู้หญิงที่จะได้ชื่อว่าภรรยาก็เพราะทำตัวเป็นคนควรเลี้ยง ประเภทของภรรยา ภรรยาทั้งหลายในโลกนี้ แบ่งได้เป็น ๗ ประเภท คือ วรกาภรรยา ภรรยาเสมอด้วยเพชรฆาต คือภรรยาที่มีใจคิดล้างผลาญชีวิตสามี พยายามฆ่าสามี ยินดีในชายอื่น ดบตี แช่งด่าสามี โจริภรรยา ภรรยาเสมอด้วยโจร คือภรรยาที่ชอบล้างผลาญทรัพย์สามี ใช้ทรัพย์ไม่เป็นบ้าง ยกยอกทรัพย์เพื่อความสนุกสนานตัวบ้าง สร้างหนี้สิน ให้ตามใช้บ้าง อัยยาภรรยา ภรรยาเสมอด้วยนาย คือภรรยาที่ชอบล้างผลาญศักดิ์ศรีสามี ไม่สนใจช่วยการงาน เกียจคร้าน กินมาก ปากร้าย กล่าวคำหยาบ ชอบข่มขู่สามีซึ่งขยันขันแข็ง เหมือนเจ้านายข่มขี่ข้า ภูมิใจที่ข่มสามีได้ มาตาภรรยา ภรรยาเสมอด้วยแม่ คือภรรยาที่มีความรัก เมตตาสามีไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนมารดารักบุตร เช่น สามีจะตกต่ำหมดบุญวาสนา จะป่วยจะพิการตลอดชีวิตก็ไม่ทอดทิ้ง ไม่พูด ไม่ทำให้เสียเพื่อนใจ แม้นตายจากไปตั้งแต่ต้นยังสาวก็ไม่ยอมมีสามีใหม่ ภคินีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว คือภรรยาที่เคารพสามี มีความรักยั่งยืน แต่มีขัดใจกันบ้าง ทั้งชน ทั้งอน ทั้งขี้ยั่ว ทั้งขี้แยะ ต้องทั้งขู่ทั้งปลอบ ประเดี๋ยวจะเที่ยวประเดี๋ยวจะกิน จะแต่งตัว แต่ก็ซื้อสตั๊ตต่อสามี สขีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน คือภรรยาที่มีรสนิยมมีความชอบเหมือนสามี ถูกคอกัน เป็นคนมีศีลธรรม มีความประพฤติดี แต่อาจมีความทะนงตัวโดยถือว่าเสมอกัน หากฝ่ายตรงข้ามขาดเหตุผลก็ไม่ยอมกันก็เป็นได้ ทาสีภรรยา ภรรยาเสมอด้วยคนใช้ คือภรรยาที่ทำตัวเหมือนคนใช้ ถึงสามีจะเขียวนดี ดุด่า ขู่ตะคอก ก็ไม่คิดพิโรธโกรธตอบสามี อดทนได้ อยู่ในอำนาจสามี จะคว่ำใครเป็นสามี-ภรรยาชนิดไหน ต้องดูหลังจากแต่งงานแล้วซัก ระยะเวลาหนึ่งจึงจะชัด การแต่งงานมีอยู่ ๒ ระยะเวลา คือ ระยะเวลาแต่ง คือก่อนเป็นสามีภรรยากัน ต่างคนต่างแต่ง ทั้งแต่งตัว แต่งท่าทางอวดคุณสมบัติให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็น ระยะเวลา คือหลังจากเป็นสามีภรรยากันแล้ว ต่างคนต่างต้องทำงานตามหน้าที่ ใครมีข้อดีข้อเสีย มีความรู้ความสามารถ มีความประพฤติอย่างไรก็จะปรากฏชัดออกมา (๑๔) ทำงานไม่คั่งค้ำ เหตุที่ทำให้งานคั่งค้ำ ทำงานไม่ถูกกาล ยังไม่ถึงเวลาทำก็ใจร้อนด่วนไปทำ แต่พอถึงเวลาควรทำกลับไม่ทำ เช่น ตอนแดดออกมัวไปอาบน้ำ พอฝนตกกลับไปซักเสื้อผ้าตากเอาไว้ก็ไม่แห้ง หรือตอนเด็กไม่ยอมเรียนหนังสือ เทียวสำมะเลเทเมา พอแก่เฒ่าจะมาเรียนก็เรียนไม่ไหวแล้ว ทำงานไม่ถูกวิธี ทำผิดขั้นตอน ผิดลำดับ เช่น จะทำความสะอาดบ้าน ก็ไปกวาดพื้นก่อนแล้วกวาดเพดาน

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

ทีหลัง ผุ่นผ่งต่างๆ ก็ตกลงมาต้อง กวาดพื้นใหม่อีก เป็นต้น ไม่ยอมทำงาน ชอบผัดวันประกันพรุ่ง หรือหาเหตุต่างๆ นานามาอ้าง เช่น รอกฤษรอมยาม พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าเราจะทำความดีเมื่อไร กฤษก็ดีเมื่อนั้น ไม่ต้องรอ ทำไปได้เลย ประโยชน์ย่อมเป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง (๑๕) บำเพ็ญทาน ทานคืออะไร ทาน แปลว่า การให้ หมายถึง การสละสิ่งของของตน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจการให้ทาน เป็นพื้นฐานความดีของมนุษยชาติ และเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ในการจรโลงสันติสุข พ่อแม่ ถ้าไม่ให้ทาน คือไม่เลี้ยงเรามา เราเองก็ตายเสียตั้งแต่เกิดแล้ว สามิภรรยา หาทรัพย์มาได้ไม่ปันกันใช้ ก็บ้านแตก ครูอาจารย์ ถ้าไม่ให้ทาน คือไม่ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่เรา เราก็งัดกอดาน คนเราถ้าโกรธแล้วไม่ให้ภัยทานกัน โลกนี้ก็เป็นกลียุค ชีวิตของคนเราจึงดำรงอยู่ได้ด้วยทาน เราโตมาได้ก็เพราะทาน เรามีความรู้ในด้านต่างๆ ก็เพราะทาน โลกนี้จะมีสันติสุขได้ก็เพราะทาน การให้ทานจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น และมีคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ (๑๖) ประพฤติธรรม การประพฤติธรรม คือ อะไร การประพฤติธรรม คือการประพฤติตนให้อยู่ในกรอบของความถูกต้องและความดี ทั้งปรับปรุงพฤติกรรมของตนให้ดีขึ้นกับที่ เกิดเป็นคนและให้มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงเราจะเห็นได้ว่าการประพฤติธรรมนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ เป็นมงคลที่ ๑๖ ก่อนมงคลที่ ๑๗ และ ๑๘ คือการสงเคราะห์ญาติและการทำงานไม่มีโทษ เหตุที่พระองค์ทรงวางลำดับมงคลว่าด้วยการประพฤติธรรมไว้ตรงนี้ ก็เพราะในการสงเคราะห์ญาติและการทำงานไม่มีโทษ ซึ่งเป็นการทำงานเพื่อส่วนรวมนั้น เราต้องมีการทำงานติดต่อกับคนจำนวนมาก ซึ่งมีอัธยาศัยต่างๆ กันไป ถ้าไม่ระมัดระวังให้ดีแล้ว โอกาสที่จะกระทบกระทั่งกันก็มีมาก โอกาสที่เราจะทำให้งานเสียหายเพราะขาดความเป็นธรรมก็มีมากเช่นกัน ดังนั้นก่อนทำงานเพื่อส่วนรวมจึงต้องประพฤติธรรม เพื่อเป็นการปรับปรุงตนให้พร้อมที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก ไม่นำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งได้แก่การประพฤติปฏิบัติตน ๒ ลักษณะควบคู่กันไป ได้แก่ ประพฤติเป็นธรรม ประพฤติตามธรรม การประพฤติเป็นธรรม คือมีความเที่ยงธรรม เป็นความถูกต้องและเป็นความดี ความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยของสังคมนั้น ขึ้นอยู่กับหลักธรรมอย่างหนึ่งคือ “ความเป็นธรรม” สังคมใดก็ตามแม้จะมีข้าวปลาอาหารสมบูรณ์มั่งคั่งบริบูรณ์ แต่ถ้าขาด “ความเป็นธรรม” เสียอย่างเดียว สังคมนั้นก็จะมีแต่ความเดือดร้อนวุ่นวาย เพราะขาดความเป็นธรรม ครอบครัวจึงแตกสลายเพราะขาดความเป็นธรรม บ้านเมืองจึงเกิดปฏิวัติรัฐประหารเพราะขาดความเป็นธรรมธรรม สงครามระหว่างประเทศจึงเกิดขึ้น

ความเป็นธรรม คือการกระทำที่ชอบด้วยเหตุผล เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกหนทุกแห่ง มีบางคนเข้าใจว่า ความเป็นธรรมก็คือความยุติธรรมเป็นเรื่องมาจากผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้ให้ ตนเป็นผู้รับ ความเข้าใจเช่นนี้ผิด อันที่จริงความเป็นธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องให้แก่กัน (๑๗) สงเคราะห์ญาติ ญาติ แปลว่า คนคุ้นเคย คนใกล้ชิด หมายถึง บุคคลที่คุ้นเคยและวางใจกันได้ มี ๒ ประเภท ได้แก่ญาติทางโลก แบ่งได้เป็น ๒ พวก คือ ญาติโดยสายโลหิต เช่น ทวด ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่ น้อง หลาน หลาน ฯลฯ (สำหรับพ่อแม่ ลูก ภรรยา สามิ ถือว่าเป็นคนใกล้ชิดเรามากที่สุด ขอให้อยากไว้ต่างหาก

เพราะเรามีหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านี้ต่างกันออกไป และมีรายละเอียดอยู่ในมงคลที่ ๑๑, ๑๒, ๑๓ แล้ว) ญาติโดยความใกล้ชิดคุ้นเคย เช่น เป็นเพื่อนสนิทสนมกับเราโดยตรงหรือสนิทสนมกับญาติทางสายโลหิตของเรา ญาติทางธรรม หมายถึง ผู้เป็นญาติเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ เป็นญาติเพราะบวชให้เป็นภิกษุ เป็นญาติเพราะบวชให้เป็นสามเณร เป็นญาติเพราะให้นิสสัย (พิธีกรรมของสงฆ์ที่พระอุปัชฌาย์ให้แก่ศิษย์) เป็นญาติเพราะสอนธรรมะให้ (๑๘) ทำงานไม่มีโทษ งานไม่มีโทษ^{๔๓} หมายถึงงานที่ไม่มีเวรไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนใคร แต่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ความสามารถในการทำงานของคนมีอยู่ ๒ ระดับ คือ ข้นทำได้ กับ ข้นทำดี ทำได้ หมายถึง การทำงานสักแต่ให้เสร็จๆ ไป จะเกิดประโยชน์หรือไม่เพียงใด ไม่ได้คำนึงถึง ทำดี หมายถึง การเป็นผู้คิดให้รอบคอบถึงผลได้ผลเสียทุกแง่มุม แล้วจึงเลือกทำเฉพาะแต่ที่เป็นประโยชน์จริงๆ สิ่งใดที่ไม่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นเพียงพอก็ไม่ทำสิ่งนั้น พูดสั้นๆ ก็คือถ้าทำต้องให้ดี ถ้าไม่ดีต้องไม่ทำ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ทำได้ หมายถึง ทำสิ่งต่างๆ ได้ตามที่ตนอยากได้ อยากทำ เช่น ค้าขายหาผลประโยชน์เข้าตัวเป็น โดยไม่เลือกสิ่งของที่ค้าอาจขายสิ่งที่ไม่ควรขาย อย่างพวกเหล้า บุหรี่ ยาบ้า เป็นต้นก็ได้ หรืออยากได้ยศ อยากได้ตำแหน่ง ก็มุ่งมั่นช่วงชิงเอาให้ได้ ผิดถูกชั่วดีอย่างไรไม่ได้คำนึง การทำได้จึงเป็นเพียงคุณสมบัติขั้นต้นของคนทำงานเท่านั้น ถ้าจะให้ดีจริงแล้ว ต้องถึงขั้น ทำดี คนทำดีนั้นมีคุณสมบัติในตัวถึง ๒ อย่าง คือนอกจากจะทำได้แล้วยังสามารถเลือกไม่ทำก็ได้ ถ้าเห็นว่าทำแล้วจะไม่ดี อย่างนี้จึงจะเก่งแท้ อาจเปรียบได้ว่า คนทำงานชั้นทำได้ ก็เหมือนกับเด็กทารกที่เพิ่งรู้จักกิน ทำเป็นแต่เพียงหยิบอะไรใส่เข้าปากแล้วกลืนลงท้องไป กินขั้นนี้เรียกว่า กินได้ ยังไม่ใช่คนกินเป็น ยังไม่มีความดีพิเศษอะไรนัก ถ้าพี่เลี้ยงเผอิญอาจหยิบสิ่งที่ปนพิษใส่เข้าปากแล้วกลืนลงท้อง ให้ผู้ใหญ่ต้องเตือนร้อนวิงวามอกก็ได้ แต่คน กินเป็น จะต้องรู้จักเลือกของกิน เห็นว่าควรกินจึงกิน ถ้าไม่ควรกินก็ไม่กิน เช่นเดียวกัน นักทำงานที่เก่งแท้ต้องถึงขั้น ทำดี คือไม่ใช่สักแต่ว่าทำงานได้ แต่ต้องเห็นว่าจะงานที่จะทำเป็นงานที่ดีควรทำจึงลงมือทำ (๑๙) จงดเว้นจากบาป บาป คือ สิ่งของที่เสีย เรามีชื่อเรียกต่างๆ กันไป เช่น บ้านเสียเราเรียกบ้าน ชำรุด อาหารเสียเราเรียกอาหารบูด ฯลฯ คำจำพวกที่ว่า บูด ชำรุด แตก หัก ผุพัง เน่า ขึ้นรา ฯลฯ ถ้าพูดรวมๆ เราเรียกว่า เสีย หมายความว่า มันไม่ดี อาการเสียของจิตก็เหมือนกัน เราเรียกแยกได้หลายอย่าง เช่น จิตเศร้าหมอง จิตเหลวไหล ใจร้าย ใจดำ ใจขุนมัว ฯลฯ แล้วแต่จะบอกอาการทางไหน คำว่า เศร้าหมอง เหลวไหล ต่ำทราม ร้ายกาจ เป็นคำบอกกว่าจิตเสีย ซึ่งสิ่งที่ทำให้จิตเสียนี้ทางพระพุทธศาสนาท่านใช้คำสั้นๆ ว่า "บาป" คำว่าบาปจึงหมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตเสีย คือมีคุณภาพต่ำลงนั่นเอง ไม่ว่าจะเสียในแง่ไหนก็เรียกว่าบาปทั้งสิ้น (๒๐) สรรวมจากการตึมน้ำเมา^{๔๔} สรรวมจากการตึมน้ำเมา น้ำเมาโดยทั่วไปหมายถึงเหล้า แต่ในที่นี้หมายถึง ของมึนเมา

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๒.

ให้โทษทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นน้ำหรือแห้ง รวมทั้งสิ่งเสพยาเสพติดทุกชนิดดื่มในที่นี้หมายถึง การทำให้ซึมซาบเข้าไปในร่างกาย ไม่ว่าจะเป็นโดยวิธี ดื่ม ดม อัด นัตถ์ สูบ ฉีด ก็ตามสำรวม หมายถึง ระมัดระวังในนัยหนึ่ง และเว้นขาดในอีกนัยหนึ่ง

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเพณีมีเหตุผล บางศาสนาเห็นโทษของเหล้า เห็นโทษของแอลกอฮอล์ เพราะฉะนั้นนอกจากห้ามดื่มแล้วเอามาทำแอลกอฮอล์ไม่ได้ จับต้องก็ไม่ได้ คนตายแล้วเอาแอลกอฮอล์มาเช็ดล้างศพก็ไม่ได้ ถือเป็นเรื่องบาป แต่ในพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ห้ามเหมารวมหมดอย่างนั้น เพราะทรงมองเห็นว่าเหล้าหรือสิ่งเสพยาเสพติดแม้จะมีโทษมหันต์ แต่ในบางกรณีก็อาจนำมาใช้ประโยชน์ในทางการแพทย์ได้ เช่น มอร์ฟีนใช้ฉีดระงับความเจ็บปวด หรือยาบางอย่างต้องอาศัยเหล้า สกัดเอาตัวยาออกมาเพื่อใช้รักษาโรค คือเอาเหล้าเพียงเล็กน้อยมาเป็นกระสายยา ไม่มีรส ไม่มีกลิ่นเหล้าคงอยู่ อย่างนี้ในพระพุทธศาสนาไม่ได้ห้าม แต่บางคนที่ยอยากจะดื่มเหล้าแล้วหาข้ออ้างนำเหล้ามาทั้งขวดเอายาใส่ไปนิดหน่อย อย่างนั้นใช้ไม่ได้ โดยสรุป สำรวมจากการดื่มน้ำเมาจึงหมายถึง การระมัดระวังเมื่อต้องใช้สิ่งเสพยาเสพติดทั้งหลายในการรักษาโรค และเว้นขาดจากการเสพยาเสพติดให้โทษทุกชนิดไม่ว่าโดยวิธีใดก็ตาม(๒๑) ความไม่ประมาท^{๔๕} คือการมีสติกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่ว่าจะคิดจะพูด จะทำอะไร ไม่ยอมถลำลงไปในทางที่เสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความดี ตระหนักถึงสิ่งที่ต้องทำ ถึงกรรมที่ต้องเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำอย่างจริงจัง และดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา ความไม่ประมาทเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง กล่าวได้ว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อสรุปแล้วก็คือคำสอนให้เราไม่ประมาท ดังจะเห็นได้จากปัจฉิมโอวาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราจะเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด” (๒๒) มีความเคารพ^{๔๖} ความเคารพ หมายถึง ความตระหนัก ซาบซึ้ง รู้ถึงคุณความดีที่มี อยู่จริงของบุคคลอื่น ยอมรับนับถือความดีของเขาด้วยใจจริง แล้วแสดงความนับถือต่อผู้นั้นด้วยการแสดงความอ่อนน้อม อ่อนโยนอย่างเหมาะสม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง วัตถุทั้งหลายในโลก ต่างมีคุณสมบัติเฉพาะตัวของมัน ถ้าใครทราบคุณสมบัติเหล่านั้นตามความเป็นจริง ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้มาก เช่น นักวิทยาศาสตร์รู้คุณสมบัติของแม่เหล็ก ก็นำไปใช้ผลิตกระแสไฟฟ้าได้ รู้คุณสมบัติของแร่เรเดียม ก็นำไปใช้รักษาโรคมะเร็งได้ แต่การที่จะรู้คุณสมบัติตามความเป็นจริงของสิ่งต่างๆ นั้น ทำได้ยากมากเป็นวิสัยของนักปราชญ์ของผู้มีปัญญาเท่านั้น เช่นกัน คนทั้งหลายในโลกต่างก็มีคุณความดีในตัวเองๆ กันไป มาก บ้างน้อยบ้าง ไม่เท่ากัน ผู้ใดทราบถึงคุณความดีของบุคคลทั้งหลายได้ตามความเป็นจริง ก็จะเป็นประโยชน์ ทำให้มีโอกาสที่จะถ่ายทอดคุณความดีนั้นๆ จากผู้อื่นมาสู่ตนเอง แต่การที่จะสามารถรู้เห็นถึงคุณความดีของ

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

ผู้อื่นก็ทำได้ยาก ยิ่งกว่าการรู้คุณสมบัติของวัตถุต่างๆ เพราะมีกิเลสมาบังใจ เช่น มีความคิดลบหลู่ คุณท่านบ้าง ความไม่ใส่ใจบ้าง ความทะนงตัวบ้าง ทำให้มองคนอื่นก็คนๆ ก็ไม่เห็นมีใครดี คนนั้นก็ไม่ได้ คนนี้ก็ไม่ได้ คนไหนก็ไม่ได้ ไม่เห็นมีใครดีสักคน ถ้าจะมีก็เห็นจะมีอยู่คนเดียว ดังนั้น คนที่มีปัญญามาก จนกระทั่งตระหนักในคุณความดีของผู้อื่น จึงจัดเป็นคนพิเศษจริงๆ เพราะใจของเขาได้ยกสูงขึ้นแล้ว พ้นจากความถือตัวต่างๆ เปิดกว้างพร้อมที่จะรองรับความดีจากผู้อื่นเข้าสู่ตน คนชนิดนี้คือ คนที่มีความเคารพ (๒๓) มีความถ่อมตน ความถ่อมตน มาจากภาษาบาลีว่า นิวาโต วาโต แปลว่า ลม พองลม นิ แปลว่า ไม่มี ออก นิวาโต แปลว่า ไม่พองลม เหาลมออกแล้ว คือเอามานะทิฏฐิออก มีความสงบสงัดเยือกเย็น ไม่แบ่ง ไม่ทะนงตน ไม่มีความมานะถือตัว ไม่อวดดีถือดี ไม่ยโสโอหัง ไม่ดูถูกเหยียดหยามใคร ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ความแตกต่างระหว่าง ความเคารพกับความถ่อมตน ความเคารพ เป็นการปรารภผู้อื่น คือตระหนักในคุณความดีของผู้อื่น พบใครก็คอยจ้องหาข้อดีของเขา ไม่จับผิด สามารถประเมินคุณค่าของ ผู้อื่นได้ตามความเป็นจริง แล้วแสดงอาการเคารพนับถือด้วยกาย วาจา ใจ ความถ่อมตน เป็นการปรารภตนเอง คือคอยตามพิจารณาข้อบกพร่องของตนเอง จับผิดตัวเอง สามารถประเมินค่าของตนเองได้ถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่อวดดีถือดี สามารถน้อมตัวลงเพื่อถ่ายทอด คุณความดีของผู้อื่นเข้าสู่ตนเองได้อย่างเต็มที่

คนที่มีความเคารพอาจขาดความถ่อมตนก็ได้ เช่น บางคนเมื่อพบคนดีก็ตระหนักในความดี ความสามารถของเขา คือมีความเคารพแต่ขณะเดียวกัน ถ้าจะให้อ่อนเข้าไปหาเขาทำไม่ได้ ชอบเอาตัวเข้าไปเทียบด้วย แล้วใจของตัวก็พองรับทันทีว่า “ถึงเอ็งจะแน่ แต่ข้าก็หนึ่งเหมือนกัน” ใจของเขาจะพองเหมือน อิงอ่างพองลม คอยแต่คิดว่า “ข้าวิเศษกว่า” ทุกที (๒๔) มีความสันโดษ^{๔๗} สันโดษ มาจากภาษาบาลีว่า สันโตสะ สัน แปลว่า ตน โตสะ แปลว่า ยินดี สันโตสะจึงแปลว่า ยินดี ชอบใจ พอใจ อิ่มใจ จูใจ สุขใจ กับของของตน ความหมายโดยย่อคือ ให้รู้จักพอ รู้จักประมาณ เรื่องสันโดษนี้ เป็นเรื่องหนึ่งที่มีผู้เข้าใจผิดกันมาก เข้าใจกันว่าสันโดษทำให้ยากจนบ้างละ เข้าใจว่าสันโดษทำให้เกียจคร้านบ้างละ เข้าใจว่าสันโดษขัดขวางความเจริญบ้างละ ขอให้เรามาศึกษากันต่อไปว่าความเข้าใจของคนทั้งหลายนั้นเป็นจริงหรือไม่ ลักษณะสันโดษที่แท้จริงเป็นอย่างไร มีคุณหรือโทษ ผู้ที่จัดว่าเป็นผู้ที่มีความสันโดษ จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่าง ดังต่อไปนี้ คือ ๑) สแกนสันโดษ ยินดีกับของของตน ๒) สันเตนสันโดษ ยินดีกับสิ่งที่ได้มา ๓) สเมนสันโดษ ยินดีโดยมีใจสม่าเสมอ ยินดีกับของของตน หมายถึง ยินดีกับสิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว พอใจกับของของตนไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ของเรา ลูกเมียของเรา งานของเรา ประเทศชาติของเรา ถึงจะมีข้อบกพร่องอย่างไรก็ค่อยๆ แก้ไขกันไปให้ดีขึ้น ไม่คิดไขว่คว้าแย่งชิงเอาของคนอื่นมาเป็นของตน ช่างซ่อมรองเท้าริมถนนมีความพอใจในงานของตน ตั้งใจทำงานด้วยความขยันขันแข็งรอบคอบละเอียดลออเป็นที่ติดใจของลูกค้า สามารถเก็บหอมรอมริบที่ละเล็กละน้อยจนตั้งตัวได้ กิจการ

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๕.

ขยายใหญ่โตก็มีตัวอย่างให้เห็น บุคคลเมื่อพอใจในสิ่งใด เขาย่อมก้าวหน້อย่างไม่หยุดยั้งในสิ่งนั้น ความพอใจจะเป็นพลังหนุนให้เกิดความพยายาม ส่วนความไม่พอใจจะทำให้คนเหนื่อยหน่าย ระอิดระอา ความยินดีในของของตนนี้ จะเป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านเบื่อหน่าย และโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน ยินดีกับสิ่งที่ได้มา หมายถึง ยินดีกับของส่วนที่ตนได้มา คือเมื่อแสวงหาประโยชน์อันใดท่วมทศติปัญญาความสามารถทำไปเต็มที่แล้ว ได้เท่าไรก็พอใจเท่านั้น อาจจะได้ไม่ถึงเป้า ประณีตสวยงามไม่ถึงเป้า ก็พอใจยินดีเพียงแค่นั้น ไม่ถึงกับกระวนกระวายเป็นทุกข์ เพราะได้ไม่สมอยาก ไม่เป็นคนชนิดที่ไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล ไม่ได้ด้วยมนต์ก็เอาด้วยคาถา คนที่ขาดลักษณะสันโดษข้อนี้ มักเป็นคนดูถูกโง่ควาสนาของตนเอง พยายามใส่ไฟตนเองให้เดือดร้อนจนได้ แทนที่จะชอบส่วนที่ได้ กลับนึกเกลียดชังรำคาญใจ แล้วเอาความชอบใจไปฝากไว้กับส่วนที่ตัวไม่ได้ ยินดีโดยมีใจสม่าเสมอ หมายถึง ไม่รู้สึกดีใจจนเกินไปเมื่อได้พบสิ่งที่ถูกใจ และไม่เสียใจจนเกินไป เมื่อต้องประสบกับสิ่งที่ไม่ถูกใจ (๒๕) มีความกตัญญู^{๔๔} ความกตัญญู คือความรู้คุณ หมายถึงความเป็นผู้มีใจกระจำงมีสติปัญญาบริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้วแก่ตน ผู้ใดก็ตามที่ทำคุณแก่ตนแล้ว ไม่ว่าจะมากก็ตามน้อยก็ตาม เช่น เลี้ยงดู สั่งสอน ให้ที่พัก ให้งานทำ ฯลฯ ย่อมระลึกถึงด้วยความซาบซึ้งอยู่เสมอ ไม่ลืมอุปการคุณนั้นเลย

อีกนัยหนึ่ง ความกตัญญู หมายถึงความรู้บุญหรือรู้อุปการะของบุญที่ตนทำไว้แล้ว รู้ว่าที่ตนเองพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลาย ได้ดีมีสุขอยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะบุญทั้งหลายที่เคยทำไว้ในอดีตส่งผลให้ จึงไม่ลืมอุปการะของบุญนั้นเลย และสร้างสมบุญใหม่ให้ยิ่งๆ ขึ้นไป รวมความแล้ว กตัญญูจึงหมายถึงการรู้จักบุญคุณ อะไรก็ตามที่เป็นบุญหรือมีคุณต่อตนแล้ว ก็ตามระลึกนึกถึงด้วยความซาบซึ้งไม่ลืมเลย คนมีกตัญญูถึงแม้จะนัยน์ตาบอดมืดทั้งสองข้าง แต่ใจของเขาใสกระจำงยิ่งกว่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์รวมกันเสียอีก (๒๖) ฟังธรรมตามกาล การฟังธรรมตามกาล คือการชวนหาเวลาไปฟังธรรม ฟังคำสั่งสอนจากผู้มีธรรมะ เพื่อยกระดับจิตใจและสติปัญญาให้สูงขึ้น โดยเมื่อฟังธรรมแล้วก็น้อมเอาคุณธรรมเหล่านั้น มาเป็นกระจกสะท้อนดูตนเองว่า มีคุณธรรมนั้นหรือไม่ จะปรับปรุงคุณธรรมที่มีอยู่ให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปได้อย่างไร เช่น เมื่อได้ฟังธรรมเรื่องความกตัญญูแล้ว ก็นำเรื่องนี้มาสำรวจดูใจของตนเองทันทีว่า เรามีความกตัญญูไหม ถ้ามี มีมากน้อยเพียงไร เมื่อฟังธรรมแล้วสำรวจดูจะรู้ทันทีว่า เราขาดอะไรไป จะปรับปรุงแก้ไขอย่างไรจึงจะดี (๒๗) มีความอดทน ความอดทน มาจากคำว่า ขันติ หมายถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีคนทะเลาะไรลงไป ของเสียของสกปรก หรือของหอม ของดีงามก็ตาม งานทุกชิ้นในโลกไม่ว่าจะเป็นงานเล็กงานใหญ่ ที่สำเร็จขึ้นมาได้ นอกจากจะอาศัยปัญญาเป็นตัวนำแล้ว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมข้อหนึ่งเป็นพื้นฐาน

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

จึงสำเร็จได้ คุณธรรมข้อนั้นคือ ขันติ ถ้าขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานชิ้นใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรมสำหรับทั้งต่อต้านความท้อถอยหดหู่ ขับเคลื่อนแรงเร้าให้เกิดความขยัน และทำให้เห็นอุปสรรคต่างๆ เป็นเครื่องท้าทายความสามารถ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของงานทุกชิ้นทั้งทางโลกและทางธรรม คืออนุสาวรีย์ของขันติทั้งสิ้น ลักษณะความอดทนที่ถูกต้อง ๑) มีความอดกลั้น คือเมื่อถูกคนพาลด่า ก็ทำราวกับว่าไม่ได้ยิน ทำหูเหมือนหูกกระหะ เมื่อเห็นอาการยั่วยุก็ทำราวกับว่าไม่ได้เห็น ทำตาเหมือนตาไม้ไผ่ ไม่สนใจใยดี ไม่ปล่อยใจให้เศร้าหมองไปด้วย ใส่ใจสนใจแต่ในเรื่องที่จะทำความเจริญให้แก่ตนเอง เช่น เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้อย่าง ขึ้นไป ๒) เป็นผู้ไม่ดูร้าย คือสามารถข่มความโกรธไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายทำอันตรายด้วยอำนาจแห่งความโกรธนั้น ผู้ที่โกรธง่ายแสดงว่ายังขาดความอดทน มีคำตรัสของท้าวสกกะเป็นข้อเตือนใจอยู่ว่า “ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธก่อนแล้ว ผู้นั้นกลับเป็นคนเลวกว่าผู้ที่โกรธก่อน ผู้ที่ไม่โกรธต่อบุคคลผู้กำลังโกรธอยู่ย่อมชื่อว่า เป็นผู้ชนะสงครามอันชนะได้ยากยิ่ง”^{๔๙} (๒๘) เป็นคนว่าง่าย คนว่าง่ายสอนง่าย คือคนที่อดทนต่อคำสั่งสอนได้ เมื่อมีผู้รู้แนะนำพร่ำสอนให้ ตักเตือนให้โดยชอบธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพอ่อนน้อม ไม่คัดค้าน ไม่โต้ตอบ ไม่แก้ตัวโดยประการใดๆ ทั้งสิ้น คนบางคน อดทนอะไรได้สารพัด ทนแดดทนร้อน ทนความลำบากตรากตรำ ป่วยไข้ไม่สบายแค่นั้นก็ไม่เคยบ่น แต่ทนไม่ได้เมื่อมีใครมาแนะนำสั่งสอนตักเตือน จะเกิดความรู้สึกคับแค้น โต้ตอบหักล้างขึ้นมาทันที เพราะเขามีเชื้อหัวใจ ว่ายากสอนยากอยู่ในตัว (๒๙) เห็นสมณะ สมณะ แปลว่า ผู้สงบ หมายถึง บรรพชิตที่ได้บำเพ็ญสมณธรรม ผีกลั่นตนเองด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มาแล้วอย่างเต็มที่ จนกระทั่งมีกาย วาจา ใจ สงบแล้วจากบาป สมณะทุกรูปจึงต้องเป็นบรรพชิต แต่บรรพชิตบางรูปอาจไม่ได้เป็นสมณะก็ได้ “คนเราไม่ใช่จะเป็นสมณะเพราะหัวโล้น คนที่ไม่ทำกิจวัตร มีแต่พูดพล่อยๆ มีความริษยากัน เป็นคนละโมบ จะจัดเป็นสมณะได้อย่างไรคนที่เรากล่าวว่าเรียกว่า สมณะนั้น จะต้องเป็นผู้ระงับจากการทำบาปน้อยใหญ่เสีย”^{๕๐} (๓๐) สนทนาศรตามกาล ทำไมจึงต้องสนทนาศรตามกาล “ปัญญา นรานัน รตนปัญญานัน รตนะของคน”^{๕๑} นี่คือพุทธวจนะที่แสดงให้เห็นคุณค่าของปัญญา เพราะชีวิตคนนั้นมีปัญหามาก ปัญหาเหล่านั้นล้วนต้องแก้ด้วยปัญญา ใครมีปัญหามากก็เหมือนมีแก้วสารพัดนึกไว้ในตัว ย่อมสามารถฝ่าฟันอุปสรรคและปัญหาต่างๆ ได้โดยง่าย ปัญญาเกิดได้จาก ๒ เหตุใหญ่ คือ ๑) จากการฟังธรรมของกัลยาณมิตร ผู้มีปัญญาจริง ๒) จากการพิจารณาไตรตรองโดยแยบคาย วิธีลัดที่จะทำให้เกิดปัญญาอย่างรวดเร็ว คือการสนทนาศรตามกาล ซึ่งเป็นการบังคับให้ตนเองต้องทั้งฟังทั้งพูด ต้องเป็นนักฟังที่ดี ฟังผู้อื่นพูดด้วยความตั้งใจ

^{๔๙} ส. ส.(ไทย) ๑๕/๘๓๕/๓๒๕.

^{๕๐} พ. ธ.(ไทย)๒๕/๒๙/๕๐.

^{๕๑} ส. ส.(ไทย) ๑๕/๑๕๙/๕๐

ฟังแล้วก็ต้องพิจารณาไตร่ตรองโดยแยกแยะตามไปทันที สงสัยอะไรก็สามารถซักถามได้ นอกจากนั้นถ้าตนเองมีความรู้ในธรรมะเรื่องใดก็นำมาพูดเล่าให้ผู้อื่นฟังได้ด้วยแต่ทั้งหมดนี้จะต้องทำอย่างระมัดระวัง มิฉะนั้นจะเกิดโทษมากกว่าคุณ (๓๑) บำเพ็ญตบะ ตบะ แปลว่า ทำให้ร้อน หมายความว่ารวมตั้งแต่ การเผาลน ย่าง ต้ม ปิ้ง อบ คั่ว ผิง หรืออะไรก็ได้ที่ทำให้ร้อน บำเพ็ญตบะ จึงหมายถึง การทำความเพียรเผาผลาญความชั่ว คือกิเลสทุกชนิดให้ร้อนตัวทนอยู่ไม่ได้ เกาใจเราไม่ติด ต้องเผ่นหนีไป แล้วใจของเราก็จะผ่องใส หมดทุกข์การที่เราจะขับไล่สิ่งใด เราก็จะต้องทำทุกอย่างที่ฝืนความต้องการของสิ่งนั้น เหมือนการไล่คนออกจากบ้าน เขาอยากได้เงินเราก็ต้องไม่ให้ อยากกินก็ไม่ได้กิน อยากนอนก็ไม่ได้นอน คือต้องฝืนใจเขาจึงจะออก การไล่กิเลสออกจากใจก็เหมือนกัน หลักปฏิบัติที่สำคัญ คือต้องฝืนความต้องการของกิเลส (๓๒) ประพฤติพรหมจรรย์ การประพฤติพรหมจรรย์ แปลว่า การประพฤติตนอย่างพระพรหม หรือความประพฤติอันประเสริฐ หมายถึง การประพฤติตามคุณธรรมต่างๆ ทั้งหมดในพระพุทธศาสนาให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้กิเลสฟุ้งกลับขึ้นมาอีกจนกระทั่งหมดกิเลส ซึ่งต้องผ่านขั้นตอนต่างๆ ตามภูมิขั้นของจิต (๓๓) เห็นอริยสัจจ์ อริยสัจจ์ สามารถแปลได้หลายความหมาย เช่น คือความจริงอันประเสริฐ คือความจริงอันทำให้บุคคลผู้เห็นเป็นผู้ประเสริฐ อริยสัจจ์ ๔ คือความจริงที่มีอยู่คู่โลกแต่ไม่มีใครเห็น จนกระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ คือทั้งรู้และเห็นแล้วทรงชี้ให้เราดู ได้แก่ ทุกข์ คือความไม่สบายกายไม่สบายใจต่างๆ สมุทัย คือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ นิโรธ คือความดับทุกข์ มรรค คือวิถีปฏิบัติเพื่อไปสู่ความดับทุกข์ ถ้าจะเปรียบกับโรค ทุกข์ ก็เปรียบเหมือน สภาพที่ป่วยเป็นโรค สมุทัย ก็เปรียบเหมือน ตัวเชื้อโรค นิโรธ ก็เปรียบเหมือน สภาพที่หายจากโรค แข็งแรงแล้ว มรรค ก็เปรียบเหมือน ยารักษาโรคให้หายป่วย คนทุกคนในโลกนี้ล้วนแต่มีความทุกข์กันทั้งนั้น เหมือนคนป่วยแต่ก็ไม่ว่าป่วยจากอะไร อะไรเป็นสาเหตุ จะแก้ไขรักษาให้หายป่วยหายทุกข์ได้อย่างไร (๓๔) ทำพระนิพพานให้แจ้ง นิพพาน มีคำแปลได้หลายอย่าง เช่น แปลว่า ความสูญ คือดับกิเลส ดับทุกข์ สูญจากกิเลส สูญจากทุกข์แปลว่า ความพ้น คือพ้นทุกข์ พ้นจากภพสาม นิพพาน เป็นที่ซึ่งความทุกข์ทั้งหลายเข้าไปไม่ถึง อยู่พ้นกฎของไตรลักษณ์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด ไม่มีแก่เจ็บตาย ทุกอย่างเป็นสุขัง เป็นนิจจัง เป็นอตตตา เป็นตัวตนที่แท้จริง บังคับบัญชาได้ เทียงแท้แน่นอน ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นด้วยอำนาจการปฏิบัติธรรม มีพระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงนิพพานไว้หลายครั้ง อาทิเช่น “นิพพานํ ปรมิ สุขํ นิพพานสุขุอย่างยิ่ง”^{๕๒} (๓๕) จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม จิตหวั่นไหวคือความหวั่นหวาดกังวล กล่าวว่าจะประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ จิตไหว คือความปรารถนาอยากได้สิ่งที่รักที่ชอบใจ โลกธรรม คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นประจำโลก ใครๆ ก็ต้องพบ หลีก เลี่ยงไม่ได้ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงประสบ มีอยู่ ๘ ประการ แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ฝ่ายที่คนทั่วไปปรารถนาอยากได้ คือได้ลาภ คือการได้ผลประโยชน์ เช่น ได้ทรัพย์ ได้บุตร-ภรรยา ได้บ้าน ได้ที่ดิน ได้เพชรนิลจินดาต่างๆ เป็นต้นได้ยศ คือการ

^{๕๒}ม. ม.(ไทย) ๑๓/๒๘๗/๒๘๑

ได้รับตำแหน่ง ได้รับฐานะ ได้อำนาจเป็นใหญ่เป็นโตได้สรรเสริญ คือการได้ยินได้ฟังคำชมเชย คำยกยอ คำสดุดีที่ คนอื่นให้เราได้สุข คือได้รับความสบายกายสบายใจ ได้ความเบิกบานร่าเริง ได้ความบันเทิงใจ ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเรื่องที่คนทั่วไปชอบ ยังไม่ได้ก็คิดหา ครั้นหาได้แล้วก็คิดหวง หวงมากๆ เข้าก็หึง การที่จิตมีอาการหา-หวง-หึง-หึง นี้แหละ เรียกว่า จิตไหวฝายที่คนทั่วไปกลัวว่าจะเกิดขึ้นกับตน คือเสื่อมลาภ คือผลประโยชน์ที่ได้มาแล้วเสียไป เช่น เสียเงิน เสีย ที่อยู่ ลูกรักตายเสีย เมียรักตายจาก เสื่อมยศคือถูกลดความเป็นใหญ่ ถูกลดออกจากตำแหน่ง ถูกลดอำนาจถูกนิทา คือถูกตำหนิติเตียน ถูกตำหนิต่อหน้าหรือลับหลังตกทุกข์ คือได้รับความทุกข์ทรมานทางกายหรือทางใจทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเรื่องที่คนเราไม่ชอบ ไม่ปรารถนาให้เกิดขึ้น กับตัว เมื่อยังมาไม่ถึง จิตก็หวั่นว่ามันจะมา เมื่อมันมาแล้วก็ภาวนาว่าเมื่อไหร่จะไปเสียที ไปแล้วก็ยังหวั่นกลัวว่ามันจะกลับมาอีก (๓๖) จิตโมโศก คำว่า โศก มาจากภาษาบาลีว่า โสกะ แปลว่า แห้ง จิตโศก จึงหมายถึง สภาพจิตที่แห้งผาก เหมือนดินแห้งไปไม่แห้งหมดความชุ่มชื้น เนื่องจากไม่สมหวังในความรัก ทำให้มีอาการเหี่ยวแห้งหม่นไหม้ โหยหาขึ้นในใจ ใจซึมเซาไม่ยอมรับรู้อารมณ์อื่นใด ไม่อยากทำการทำงาน “เปมโต ชายตี โสโก ความโศกเกิดจากความรัก”^{๕๓} จิตโมโศกคือจิตที่ปราศจากความแห้งผาก ความเหี่ยวแห้ง ไม่ซึมเซา (๓๗) จิตปราศจากธูลี ธูลี แปลว่า ฝุ่นละอองที่ละเอียดมาก ในที่นี้หมายถึงกิเลสอย่างละเอียดที่เกาะ ซึม แทรก หุ้มใจของเราอย่างซ่อนเร้นบางๆ ทำให้ความผุดผ่อง ความใสสะอาดเสียไป ถ้าไม่สังเกตจะไม่เห็นไม่รู้ จิตปราศจากธูลี หมายถึง จิตที่หมดกิเลสแล้วทั้งหยาบทั้งละเอียด อย่างถอนรากถอนโคน ไม่มีทางพื้นกลับเข้ามาในใจได้อีก ทำให้จิตสะอาดผ่องใส นุ่มนวลควรแก่การทำงาน ได้แก่จิตของพระอรหันต์ (๓๘) จิตเกษม เกشم แปลว่า ปลอดภัย พ้นภัย สิ้นกิเลส มีความสุข จิตเกษม จึงหมายถึง สภาพจิตที่หมดกิเลสแล้ว โยคะเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ เชือกทั้ง ๔ เกลียว ได้ถูกพันขาดสะบั้นโดยสิ้นเชิง จิตเป็นอิสระเสรี ทำให้คล่องตัวไม่ติดขัด ไม่อึดอัดอีกต่อไป ไม่มีภัยใดๆ มาบีบคั้นได้อีก จึงมีความสุขอย่างแท้จริง พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ผู้ที่จะมีจิตเกษมได้อย่างแท้จริง คือผู้ที่มีใจจดนิ่งแช่อยู่ในนิพพานตลอดเวลา ซึ่งก็ได้แก่พระอรหันต์นั่นเอง

จากการศึกษาพบว่าจริยธรรมขั้นมูลฐานได้แก่ ศีล ๕ จริยธรรมชั้นกลางได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ จริยธรรมชั้นสูงได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ จริยธรรมในชีวิตประจำวันได้แก่ ธรรมคัมภีร์ครองโลก ๒ พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ทิศา ๖ และมงคล ๓๘ ประการ

๔.๒ วิเคราะห์หลักจริยธรรมและคุณค่าของเพลงกันตรึม

ประชาชนอำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์นิยมฟังกันตรึมและเล่นดนตรีกันตรึมมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว การสืบทอดการแสดงกันตรึมได้กระทำมาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันนี้ก็ยังมียุ้งรุ่นหนุ่มสาว

^{๕๓} พ.ร.บ.(ไทย) ๒๕/๒๖/๔๓

ที่มีความนิยมชมชอบศิลปะการแสดงกันตรึม ได้เรียนรู้ศิลปะการแสดงกันตรึม ดังคำให้สัมภาษณ์ของ รัชชัย บุตรงาม ศิลปินกันตรึมที่สนใจศิลปะการแสดงกันตรึมมาตั้งแต่เด็กว่า “ผมสนใจและได้เรียน ศิลปะการแสดงกันตรึมมาตั้งแต่เรียนชั้นประถม ซึ่งความสนใจด้านการแสดงกันตรึมนี้เกิดขึ้นเพราะแถว บ้านมีการว่าจ้างกันตรึมไปแสดงตามงานต่างๆ เช่น งานวัดหรืองานที่จัดในหมู่บ้าน ทุกวันนี้ผมถือว่าเป็น นักกันตรึมเต็มตัว รับงานแสดงกันตรึมในสถานที่ต่างๆ ตามแต่จะมีผู้ว่าจ้างไปแสดง”^{๕๔}

หลักจริยธรรมและคุณค่าทางสังคมของเพลงกันตรึมพบว่า เพลงกันตรึมสะท้อน หลักจริยธรรมและคุณค่าทางสังคม ๓ ด้าน คือ หลักจริยธรรมและคุณค่าด้านวิถีชีวิต หลักจริยธรรมและ คุณค่าด้านระบบครอบครัว และหลักจริยธรรมและคุณค่าด้านเครือญาติ และด้านลักษณะทางสังคมและ วัฒนธรรม ด้านวิถีชีวิตสะท้อนให้เห็นว่า ชาวอีสานได้ทำนาเป็นอาชีพหลัก ทอผ้าและเลี้ยงช้างเป็นอาชีพ เสริม มีความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนา เชื่อเรื่องโหราศาสตร์ มีค่านิยมเลือกคนผิวดำเป็นคู่ครอง และมีคติสอนใจชายหญิง เรื่องการครองเรือนว่า ให้มั่นคงในความรัก และให้เกียรติซึ่งกันและกัน ด้าน ครอบครัว และเครือญาติ ชาวอีสานได้มีลักษณะครอบครัวแบบขยาย ผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว มีการ แบ่งหน้าที่พ่อบ้านแม่บ้านอย่างชัดเจน สำหรับด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้น มีลักษณะเป็นสังคมเกษตร โดยทำนาเป็นอาชีพหลัก ทอผ้าและสัตว์เลี้ยงเป็นอาชีพเสริม ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอย่าง เคร่งครัด ซึ่งจะได้นำมาวิเคราะห์ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ วิเคราะห์หลักจริยธรรมและคุณค่าด้านวิถีชีวิต

วิถีชีวิตคือแนวทางการดำเนินชีวิตในสังคมที่แตกต่างกันวิถีชีวิตย่อมแตกต่างกันไปด้วย วิถีชีวิตเป็นรูปแบบของวัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมในการดำเนินชีวิต วิถีชีวิตของชาวสุรินทร์มีรูปแบบการ ดำรงชีวิตที่หนักไปทางเกษตรกรรม วิถีชีวิตของชาวสุรินทร์จึงมีความหมายครอบคลุมไปถึงวัฒนธรรม จริยธรรม ประเพณี ค่านิยม ทศนคติ ความเชื่อและอาชีพ “สมัยก่อนนั้นเวลามีงานประเพณีเช่นงาน แต่งงาน งานบวช หรืองานทำบุญต่างๆ เจ้าภาพนอกจากจะนิมนต์พระไปเทศน์แล้ว บางงานก็จะมี กันตรึมไปแสดงด้วย การแสดงกันตรึมสมัยก่อนต่างจากสมัยนี้มาก เนื้อร้องกันตรึมสมัยก่อนจะกล่าวถึง วิถีชีวิตของชาวสุรินทร์ ความเชื่อของคนสุรินทร์อยู่ด้วย บางเพลงก็สอดแทรกหลักธรรมใน ทางพระพุทธศาสนา แต่เพลงกันตรึมสมัยปัจจุบันนี้ส่วนมากจะเน้นไปทางสนุกสนาน ตามสมัยนิยม การสอดแทรกหลักธรรมในทางพุทธศาสนามีน้อย”^{๕๕} ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของพระครูวิมล

^{๕๔}สัมภาษณ์, รัชชัย บุตรงาม, ศิลปินกันตรึม, อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๗.

^{๕๕}สัมภาษณ์, พระโสภณปริยัตยาภรณ์(ฉัตร สจจวโร) เจ้าอาวาสวัดพรหมสุรินทร์ รองเจ้าคณะจังหวัด สุรินทร์ ๒๙ เมษายน ๒๕๕๗.(ปัจจุบันเป็นเจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์)

ชั้นดิตรมว่า “ปัจจุบันนี้กันตรึมในจังหวัดสุรินทร์กลายเป็นกันตรึมประยุกต์ไปเกือบหมดแล้ว สมัยก่อนจะมีการสอดแทรกหลักธรรม การดำเนินชีวิตหรือกล่าวถึงวิถีชีวิตของประชาชนจังหวัดสุรินทร์ไว้มาก แต่ปัจจุบันจะเน้นไปที่ความสนุกสนานมากกว่า”^{๕๖}

การศึกษาหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิตของชาวอำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ในด้านอาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม คำสอนและคติเตือนใจ ดังนี้

๑) จริยธรรมด้านอาชีพ ประชาชนอำเภอเมืองสุรินทร์ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา เป็นอาชีพหลัก ส่วนอาชีพเสริมคือ อาชีพทอผ้าไหม และอาชีพรับจ้างเป็นต้น ซึ่งปรากฏในบทเพลงดังนี้

คำร้อง

ปกร เลื่อน กตุง กตุง	ปกร เลื่อน กตุง กตุง
แค นิฮ แค ชตุง	มิน เคญ คเนีย เลีย
เนียง ลือ ชำ เลง	บอง เฮา กเวีย กเวีย
จำ เนียง ชตุง รุจ ติด เฮย	บอง เอย ยำ จูป คเนีย ทเมีย

คำแปล

ฟาร์้องครื่นครื่น	ฟาร์้องครื่นครื่น
เดือนนี้เดือนดำนาคเต็มผืน	ฟักูไกลครั้น
รอน้องดำนาคแล้วได้พบกัน	คงสักวันได้พบกันอีกหน ^{๕๗}

เมื่อฤดูทำนามาถึง หนุ่มสาวนอกจากจะทำนาเป็นหลักแล้ว ยังมีวิถีการดำเนินชีวิตด้านอื่น คือ ผู้ชายต้องออกไปหาปลาเป็นอาหารเลี้ยงครอบครัว ผู้หญิงดักน้ำ ดูแลบ้านเรือน ชายหนุ่มหญิงสาว ซึ่งมีนาใกล้กัน ได้เกี่ยวพาราสักัน เพลงกันตรึมกล่าวถึงวิถีชีวิตของหนุ่มสาวในฤดูทำนาดังนี้

คำร้อง

ปกร เลื่อน แอ ตโง	ปกร เลื่อน แอ ตโง
ตีก แบกละ ลุง	บอง รัว ตรู ดัก
บอง กัวล รัว เวือร	เมือน เฮอร์ จำ เปียะ
บวง รัว ตรู ดัก	อัน เจ้ม ชเรีย ชเดิง
ตรู บอง ปรำ เปือน	เลือน บอง ปรำ รวย
บอง มิน ออย เนียง ปูย	ปบก กัน ชเนียง อัน เจือด

^{๕๖} สัมภาษณ์, พระครูวิมลขันดิตรม, เจ้าอาวาสวัดจุมพลสุทธาวาส เจ้าคณะอำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, ๒๙ เมษายน ๒๕๕๗.

^{๕๗} วิเศษ ขาญประโคน, การวิเคราะห์กันตรึม : เพลงพื้นบ้านอีสานใต้, ปริญญาณพนธ์, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๙)

คำร้อง

ฟ้าร้องด้านใต้	ฟ้าร้องด้านใต้
น้ำหลากลามไหล	พืหาไชดักปลา
พืหาเถาว์ลย์	ไก่อบินติดกับ
พืหาไชดักปลา	มาเลี้ยงหญิงบอบบาง
ไซพืมีห้าพัน	ลันพืมีห้าร้อย
มิให้น้องวิตกแต่น้อย	หาสวิงซ้อนปลาของ ^{๕๘}

คำร้องนี้เป็นการบอกให้รู้ถึงหน้าที่ของผู้ชายในฐานะผู้นำครอบครัวว่าต้องขยันทำมาหากิน เลี้ยงดูครอบครัวมิให้เดือดร้อน การมีไชถึงห้าพัน มีลันห้าร้อยเป็นการแสดงถึงความขยันหมั่นเพียร หนักเอาเบาสู้ของฝ่ายชาย เป็นการทำตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ว่า คนเมื่อมีความขยันหมั่นเพียร แล้วย่อมประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ยังเป็นการดำเนินตามหลักของคหิปฏิบัติคือการทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ระหว่างสามีกับภรรยาและภรากับสามีอีกด้วย พระอาจารย์สมชาย ส่วโร ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับประเด็นจริยธรรมด้านกัณตริมีไว้ว่า “ เพลงกัณตริมีสมัยก่อนนั้น คือก่อนที่จะมีกัณตริมี ประยุกต์อย่างทุกวันนี้ เพลงกัณตริมีนั้นประกอบด้วยหลักจริยธรรมในการดำเนินชีวิตเวลามีเจ้าภาพ มาว่าจำนักรัณตริมีไปแสดงในงานอะไรก็ต้องร้องเพลงกัณตริมีให้เกี่ยวข้องกับงานนั้นๆ เช่นงานบวชก็พูดถึงเรื่องการบวช อานิสงส์การบวชทดแทนบุญคุณพ่อแม่ ความกตัญญูกตเวที เป็นต้น^{๕๙} ”

๒) ด้านความเชื่อ ประชาชนอำเภอเมืองสุรินทร์ ส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา เพลงกัณตริมีที่ร้องกันตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันกล่าวถึงความเชื่อด้านพระพุทธศาสนาเช่นเรื่องเกี่ยวกับ พระรัตนตรัย เรื่องกรรมและอานิสงส์ของพระพุทธศาสนาดังนี้

คำร้อง

ทวาย กรู ดีด เขิน	มเรียน ได เตียง ดีอบ
อัญ จูญ กรูบา	กรู เอย โม จูย คณุม พอง
ปเรียฮ ว็อง บัง มุก	ปเรียฮ ปุด บัง คะนอง
จ็อย จูย กัน ลือฮ พอง	โกน จริง ทัง เนื่อ

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

^{๕๙} สัมภาษณ์, พระอาจารย์สมชาย ส่วโร, ผู้สนับสนุนศิลปินพื้นบ้าน อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ , ๓๐ เมษายน ๒๕๕๗.

คำแปล

ไหว้ครูอีกครั้ง	ด้วยนิ้วข้าทั้งสิบ
อัญเชิญคุณครู	มาช่วยลูกด้วย
ขอพระสงฆ์บังหน้า	พระพุทธรูปหลัง
มาช่วยหนุนด้วย	ลูกร้องวันนี้ ^{๖๐}

คำร้องนี้กล่าวถึงความเชื่อในคุณของพระรัตนตรัย โดยการขออำนาจของคุณพระพุทธรูป
คุณพระสงฆ์ให้มาดลบันดาลการเล่นเพลงครั้งนี้ให้เป็นที่ชื่นชอบของผู้ดู

คำร้อง

นิธ กือ แสด กรรม	แดล เมียน ประจำ กาย
ปริง นิธ เด็ก เนียม	ปรีฮ บอง คีล เฮย ^{๖๑}

คำแปล

นี่คือเหตุแห่งกรรม	ที่มีประจำกาย
บุญวาสนาชักนำ	ถึงพี่ชายแล้ว

คำร้อง

โกน เจา ติว บือด	ปเรียฮ ปุด ติว ดา
โกน เจา แม นา	ลออ ปแลก ปีกี

คำแปล

ลูกของเทพเจ้า	หรือพระพุทธรูปเทวดา
ลูกสาวใครหนา	งามเด่นเหนือใคร

จากคำร้องที่เป็นบทเพลงกันตรึมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าชาวอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา มีความเชื่อเกี่ยวกับพระรัตนตรัย สามารถคุ้มครองให้แคล้วคลาดจากภัยอันตราย และช่วยบันดาลให้สมหวังในสิ่งที่ตนปรารถนา ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ ขจรศักดิ์ เนียมหอมที่ว่า “ ศิลปินกันตรึมส่วนมากเป็นชาวพุทธ เป็นลูกหลานชาวบ้านได้รับการขัดเกลาจากหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เวลาแต่งเพลงกันตรึมหรือร้องกันตรึมก็จะมีกรกล่าว

^{๖๐} ร้องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๖๑} ร้องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

ถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นคติสอนใจแก่ผู้ฟัง ถือว่าเป็นการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง”^{๖๒}

จากการศึกษาประเภทของจริยธรรมที่ท่านผู้รู้ได้กล่าวไว้ข้างต้น ผู้วิจัยสรุปได้ว่า จริยธรรมสามารถแบ่งได้ ๒ ระดับคือ ๑) จริยธรรมระดับโลกียะหรือโลกียจริยธรรม หมายถึง จริยธรรมอันเป็นวิสัยของโลก สภาวะเนื่องในโลก ได้แก่ ศีล ๕ ธรรมคัมภีร์ครองโลก ๒ พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ทิศา ๖ และมงคล ๓๘ ประการ ตัวอย่างเช่น ถ้าคนเรามีศีล ๕ บริบูรณ์บุคคลนั้นจะสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างมีความสุข เพราะศีลเป็นเหตุนำความสุขมาให้ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ๒) จริยธรรมระดับโลกุตระหรือโลกุตตรจริยธรรม หมายถึง จริยธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ มรรค ๘ และมงคล ๓๘ ประการ ตัวอย่างเช่น มรรค ๘ แนวทางดำเนินอันประเสริฐของชีวิตหรือกาย วาจา ใจ เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ เรียกว่า อริยมรรค แปลว่าทางอันประเสริฐ เป็นข้อปฏิบัติที่มีหลักไม่อ่อนแอ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจความอยากแห่งใจ แต่ก็ไม่ต้องจนถึงกับเป็นการทรมานกายให้ห่างหายจากความสุข ฉะนั้นจึงเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นหนทางแห่งการดับทุกข์

๔.๒.๒ หลักจริยธรรมและคุณค่าด้านระบบครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญที่สุด เป็นศูนย์รวมของความสัมพันธ์ที่แสดงถึงความรัก ความผูกพันระหว่างพ่อแม่ ลูกและญาติพี่น้อง^{๖๓} สถาบันครอบครัวเป็นหน่วยของการติดต่อและโต้ตอบระหว่างบุคคลในครอบครัว เป็นศูนย์รวมของการถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี ครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่สำคัญ เพลงกันตรึมได้กล่าวถึงระบบครอบครัว ซึ่งผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว แม้มีบทบาทในการเลือกคู่ครองให้ลูกสาวดังนี้

คำร้อง

หญิง :	ปรี้อฮ เอย เนียก ขดับ	ปรี้อฮ เอย เนียก ขดับ
	ปโอิน นื่อง ปราย ปรีบ	ออย อ้อฮ ซัก กเดี้ย
	เงียด เปื่อว ชัน ดาน	โอิน เมียฮ อา เวีย
	บอง ปโอิน ปรี้อฮ ขเรี้ย	กรูป กเรื่อน บอร โบ
ชาย:	อา ตเรียด ยุบ จรูว	อา ตเรียด ยุบ จรูว

^{๖๒} สัมภาษณ์, ขจรศักดิ์ เนียมหอม, ศิลปินกันตรึม, อำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, ๓๐ เมษายน ๒๕๕๗.

^{๖๓} สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๓๕.

บอง ป็อน ชแน็ย เป้ว
คลูน เนียง ปโนล

ว็อง ชา ตรา โกล
คลูน เนียง ชมิ้วล อาเวีย

คำแปล

หญิง:	ชายเอ๋ยท่านฟัง	ชายเอ๋ยท่านฟัง
	น้องจะบอกกล่าว	ให้หมดเนื้อความ
	ญาติเฝ้าส้นดาน	น้องมีเช่นกัน
	พี่ชายน้องหญิง	ครบครันบริบูรณ์
ชาย:	ล່วงยามดึก	ล่งยามลึก
	พี่น้องของหญิง	มีครบถ้วนหน้า
	น้องมีเฝ้าพันธุ	วงศา ตระกูล
	ตัวน้องนี้	มีชื่อเช่นใด

คำร้องนี้เป็นการร้องโต้ตอบเกี่ยวกับวงศาคุณาญาติ อันแสดงถึงลักษณะการจัดระบบครอบครัวแบบขยาย ที่สมาชิกของครอบครัวอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกันหรือในพื้นที่เดียวกัน

คำร้อง

ชาย:	ปกวร เลื่อน แอ ตโง	ปกวน เลื่อน แอ ตโง
	ติก แบก ละ ลุง	บอง ร้ว ตรู ดัก
	บอง ร้ว ตรู ดัก	อัน เจ้ม ชแน็ย ชเต็ง
	ตรู บอง ปรัม เปือน	เลื่อน บอง ปรัม รวย
	บอง มิน ออย เนียง ปูย	ปบก กัน ชเนียง อัน เจี๊ต

คำแปล

ฟ้าร้องด้านใต้	ฟ้าร้องด้านใต้
น้ำหลากลามไหล	ฟ้าหาไซดักปลา
ฟ้าหาไซดักปลา	มาเลี้ยงหญิงบอบบาง
ไซพืมีห้าพัน	ลันพืมีห้าร้อย
มิให้น้องวิตกแต่น้อย	หาถือสวิงช้อนปลา

เพลงนี้กล่าวถึงผู้ชายต้องหาเลี้ยงครอบครัว ไม่ให้ทุกคนลำบาก และการมีไซกับลันจำนวน มากแสดงให้เห็นถึงความรับผิดชอบต่อครอบครัว ความขยันขันแข็ง อดทนไม่ให้ลูกเมียต้องเดือดร้อน หน้าที่หลักของผู้ชายนอกจากทำนาแล้ว ยังต้องหาปลา เครื่องมือหาปลาที่สำคัญคือไซ ร่องลงมาเป็นลัน

ไซสามารถดักปลาได้หลายชนิด สำหรับลันเป็นเครื่องมือดักปลาไหล อุปกรณ์จับปลาทุกประเภทผู้ชายต้องทำเอง โดยเริ่มฝึกหัดจาก ปู ตา น้ำ อาหรือพ่อ ทั้งนี้ต้องหัดทำตั้งแต่เริ่มเป็นหนุ่ม

คำร้อง

ชดาย เอย ชดาย กม	ชดาย เอย ชดาย กม
ชดาย ชแรย มิน เตอื่น ทม	แม ปัง ค้อม ออย ยัว ปแต่ย
ชดาย กราส กัน จ้อฮ	ชดาย ซ้อก กัด ทเม้ย
แม ปัง ค้อม ออย ยัว ปแต่ย	ชแรย เน้ว คลุน กเมง

คำแปล

เสียดายเอยสุดเสียดาย	เสียดายเอยสุดเสียดาย
ยังโตไม่ทันไร	แมบังคับให้มิฝัว
เสียดายหวิ เสียดายกระจก	เสียดายศกของเจ้าตัว
แมขอร้องให้มิฝัว	เจ้าตัวยังเด็กนัก

เพลงนี้กล่าวถึงแม่ที่ขอร้องแมบังคับให้ลูกสาวแต่งงาน ทั้งที่ลูกเพิ่งโตเป็นสาว ไม่มีโอกาสได้สนุกสนานตามวัย ต้องรับภาระแม่บ้านดูแลครอบครัว จนไม่มีเวลาเอาใจใส่ดูแลตัวเอง แสดงให้เห็นว่าแม่มีบทบาทในการกำหนดชีวิตให้ลูกสาว แม่ในระบบครอบครัวของชาวอีสานใต้ จึงมีบทบาทเลือกคู่ครองให้ลูกสาว แม้ลูกสาวจะรักกับชายหนุ่มอีกคนหนึ่ง แม้ชายหนุ่มนั้นจะส่งญาติผู้ใหญ่มาสู่ขอเพียงใด หากแม่ไม่เห็นด้วยก็ไม่ยอมตกลงยกลูกสาวให้ แสดงให้เห็นว่าการเลือกคู่ครองของฝ่ายหญิงนั้น แม่มีสิทธิ์มีอำนาจในการตัดสินใจเลือกคู่ครองของลูก ที่แม่ให้ลูกสาวแต่งงานเร็ว เนื่องจากต้องการให้ลูกมีหลักฐานทางครอบครัวที่มั่นคงโดยเร็ว มีลูกทันใช้ เป็นกำลังสำคัญในการทำนา ทำไร่ เพราะว่าหากบ้านใดไม่มีสมาชิกมากจะสามารถทำนาได้เร็ว เสร็จเร็ว ฐานะของครอบครัวก็ดีขึ้น และการที่แม่ให้ลูกสาวแต่งงานกับชายที่แม่เห็นว่าเหมาะสมก็เพื่อให้ลูกสาวสบาย ชายหนุ่มในสายตาของแม่คือ ขยัน อดทน มีความรับผิดชอบ และต้องมีฐานะที่พอควรกับตนหรือดีกว่า ส่วนใหญ่แล้วลูกสาวจะไม่ขัดใจแม่ แต่มีบ้างที่ไม่ยอมทำตามก็จะหอบผ้าหนีตามชายคนรักไป และจะกลับมาขอขมาต่อเมื่อมีหลานกลับมาฝากยายเพื่อให้ยายเมตตาหลานแล้วให้อภัยตน ส่วนผู้ชายที่เป็นพ่อบ้านจะมอบอำนาจสิทธิขาดเรื่องนี้ให้กับแม่บ้าน เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องของผู้หญิง แมกับลูกสาวน่าจะคุยกันรู้เรื่องดีกว่าพ่อ ส่วนพ่อจะคอยรับฟังความเห็นของแม่ และเป็นທີ່ปรึกษาให้ ส่วนใหญ่จะเห็นดีเห็นงามตามความคิดของแม่ ลักษณะการมอบอำนาจให้แม่บ้านนี้เป็นการจัดแบ่งอำนาจในครอบครัวที่ชัดเจน คือผู้ชายเป็นพ่อบ้าน ทำหน้าที่หัวหน้าครอบครัว ผู้หญิงเป็นแม่บ้าน ทำหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน ลักษณะเช่นนี้ตรงกับหลักจริยธรรมขึ้นพื้นฐานในพระพุทธศาสนาคือหลักคิปปิปฏิบัติ คือการทำหน้าที่ของแต่ละคนแต่ละฝ่ายให้ครบถ้วนสมบูรณ์

๔.๒.๓ หลักจริยธรรมและคุณค่าด้านเครือญาติ

สังคมของชุมชนชาวอีสานใต้ให้ความสำคัญกับระบบครอบครัวและเครือญาติมาก เมื่อมีการแต่งงานแล้ว ทั้งเจ้าบ่าวเจ้าสาวถือว่าญาติเพิ่มขึ้น ต้องให้ความเคารพ นับถือและดูแลทั้งสองฝ่าย ระบบเครือญาติของชุมชนชาวอีสานใต้ได้แสดงออกทางบทเพลงกันตรึมดังนี้

คำร้อง

ชาย:	โอ ปิโอน ซแร้ย เปวี	โอ ปิโอน ซแร้ย เปวี
	บอง ชู ช้าง กแต่ย	ปรับ บาร รือ เต
	เนียง เมียน แม อ้อว	ญ่ียด เปวี ชัน ดาน
	บอง ปิโอน ปริง ปราน	บอง ปรีฮ ซแน ฮา
หญิง:	บอง ปรีฮ ซแน ฮา	บอง ปรีฮ ซแน ฮา
	เนี้ยก โม ปี นา	ชู ช้อบ ช้าง กแต่ย
	ชู เตีย้ง แม อ้อว	บอง ปิโอน ปรีฮ ซแร้ย
	แฮด การ อา เวีย	ปิโอน นื่อง ปราย ปรับ
	ปรีฮ เอย เนี้ยก ชดบ	ปรีฮ เอย เนี้ยก ชดบ
	ปิโอน นื่อง ปราย ปรับ	ออย ซอบ ช้าง กแต่ย
	ญ่ียด เปวี ชัน ดาน	โอน เมียน อา เวีย
	บอง ปิโอน ปรีฮ ซแร้ย	กรุป กเรื้อน บอร โบร

คำแปล

ชาย:	โออน้องหญิงลูกสุดท้อง	โออน้องหญิงลูกสุดท้อง
	พี่ถามเรื่องราว	บอกได้หรือไม่
	น้องมีแม่พ่อ	พงศ์เผ่าสันดาน
	พี่น้องพร้อมเพรียง	มีบ้างหรือไม่
หญิง:	พี่ชายยอดแสนหา	พี่ชายยอดแสนหา
	ท่านมาแต่ไหน	ถามครอบครัวเรื่องราว
	ถามถึงแม่พ่อ	พี่น้องชายหญิง
	เหตุการณ์อันใด	น้องจะภิปรายบอกกล่าว
	ชายเอยท่านฟัง	ชายเอยท่านฟัง
	น้องจะภิปรายบอกกล่าว	ให้ครบเรื่องราว
	พงศ์เผ่าสันดาน	น้องมีมากมาย

พี่น้องหญิงชาย

ครอบครัวบริบูรณ์

เพลงนี้เป็นการแสดงให้เห็นระบบเครือญาติ ที่เป็นครอบครัวขยาย คือสมาชิกทุกคนอาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน หรือในอาณาเขตเดียวกัน ซึ่งจากคำร้องนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าระบบเครือญาติที่เป็นพี่น้องมีส่วนร่วมและเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการเลือกคู่ครอง นั่นหมายความว่าแต่ละฝ่ายต้องสามารถปรับตัวให้เข้ากับครอบครัวของอีกฝ่ายหนึ่งได้เป็นอย่างดี เพราะเมื่อแต่งงานกันแล้วต้องมาอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวเดียวกันและเครือญาติเดียวกัน

จากการศึกษาวิเคราะห์เพลงกันตรึมที่เกี่ยวกับระบบครอบครัวและเครือญาติ พบว่าชุมชนอีสานได้มีการจัดระบบครอบครัวและเครือญาติแบบครอบครัวชาย สมาชิกทุกคนที่อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกันหรือปลูกบ้านในบริเวณเดียวกัน ผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว ต้องรับผิดชอบในการทำมาหากินหาเลี้ยงครอบครัว มีอำนาจปกครองดูแลสมาชิกในครอบครัว ส่วนการดูแลความเรียบร้อย และการจัดการเรื่องภายในบ้านเป็นหน้าที่ของแม่บ้าน ที่ต้องเลี้ยงลูก ดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน คอยอบรมสั่งสอนลูกๆ และดูแลเรื่องคู่ครองให้แก่ลูก